

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Gerry Stoker

Why Politics Matters: Making Democracy Work

Palgrave Macmillan, London, 2006., 240 str.

Možda je najbolja preporuka politolozima da pročitaju knjigu *Why Politics Matters: Making Democracy Work* činjenica što je ova knjiga od strane Britanskoga udruženja za političku znanost (Political Studies Association) proglašena najboljom politološkom knjigom u Velikoj Britaniji u 2006. godini. Autor je ove knjige Gerry Stoker, profesor političke znanosti na Sveučilištu u Manchesteru i jedan od najuglednijih suvremenih britanskih politologa. Kao urednik ili autor objavio je više od dvadeset knjiga, od kojih je hrvatskoj politološkoj javnosti najpoznatiji udžbenik *Theory and Methods in Political Science* (2002.), što ga je uredio zajedno s Davidom Marshom, a koji je u izdanju Fakulteta političkih znanosti preveden i na hrvatski jezik (2005.). Glavna područja Stokerova znanstvenoga interesa obuhvaćaju pitanja upravljanja, reformi javnih službi, lokalne i regionalne politike te funkcioniranja demokratskih političkih sustava i političke participacije građana.

Why Politics Matters studija je u kojoj se Stoker bavi posljednjim od navedenih pitanja: odvijanjem političkih procesa u suvremenim demokratskim političkim sustavima i ulogom građana u tim procesima. Knjiga, osim uvoda i zaključka, obuhvaća jedanaest poglavlja koja su podijeljena u tri veće cjeline.

U uvodu Stoker iznosi zanimljivu napomenu o glavnim razlozima koji su ga potaknuli na pisanje knjige. Navodi kako se pri upoznavanju s "običnim" ljudima vrlo često predstavljao kao politolog, a pitanje koje je, najčešće, uslijedilo s druge strane bilo je: kako se jedan pametan i normalan čovjek može baviti nečim tako prljavim i nemoralnim kao što je politika? Uz to istraživanje što ga je sponzorirao *Guardian*, a koje je provedeno 2005. godine na uzorku od 50.000 ljudi iz 68 demokratskih država, pokazalo je kako je političar zanimanje kojemu građani najmanje vjeruju. Potaknut tim stanjem Stoker je odlučio ponuditi svoje viđenje o tome što bi politika u demokratskim političkim sustavima mogla biti na početku 21. stoljeća. Polazišnu situaciju od koje započinje svoju analizu ovako opisuje: na početku 21. stoljeća demokracija je, kao načelo organiziranja političkoga života, trijumfirala nad alternativama, pa je tako prisutna u dvije trećine država u svijetu, no istodobno sve veći broj građana u demokracijama poima politiku kao nešto prljavo i nemoralno, što za posljedicu ima i sve niže razine političke participacije građana. Koji su uzroci nezadovoljstva i alijenacije građana i postoji li "lijeak" protiv te "bolesti", pitanja su na koja Stoker pokušava odgovoriti. Prvi je cilj, dakle, dijagnoza postojećega stanja, a potom Stoker nudi recept za djelovanje koje bi moglo dovesti do zaustavljanja negativnih trendova.

Osim navođenja razloga koji su ga potaknuli na pisanje knjige, Stoker u uvodu ukratko opisuje i vlastiti metodološki postupak. Njegova analiza uključuje sve demokratske države pa se može reći kako je u knjizi riječ o globalnoj komparativnoj analizi. Autor izričito navodi kako je svjestan da se određeni problemi vezani uz njegovo istraživačko pitanje bitno razlikuju s obzirom na kontekst pojedinih država, no ipak misli da suvremene demokracije dijele određeni

zajednički broj obilježja koja omogućuju takav globalni tip analize.

Prvi dio knjige podijeljen je u četiri poglavlja. U prvom od njih Stoker opisuje pobjednički hod demokracije tijekom 20. stoljeća, navodeći da je temeljno obilježje prošloga stoljeća upravo pobjeda demokracije nad alternativnim načelima organiziranja političkih sustava. Stoker najprije navodi minimalne kriterije koji moraju biti zadovoljeni da bi neki politički sustav mogao biti okarakteriziran kao demokratski. To su: opće pravo glasa, regularno održavanje poštenih i kompetitivnih izbora te postojanje skupa zajamčenih civilnih, političkih i socijalnih prava. Te je kriterije primijenio na tri vremenske točke. Prva od njih je 1900. kada, čak ni prema tim minimalnim kriterijima, niti jedna država ne bi mogla biti označena kao demokratska. Druga je 1950., kada je jedna trećina država u svijetu zadovoljavala kriterije, a treća 2000., pri čemu Stoker procjenjuje da se može govoriti o otprilike dvije trećina država koje zadovoljavaju navedene kriterije.

Opisujući razloge zbog kojih je demokracija ostvarila takav uspjeh, Stoker navodi kako je demokracija poželjna zbog triju razloga. Prvi označuje kao intrinzičnu vrijednost demokracije, navodeći kako ta linija argumentacije slijedi razmišljanja političkih filozofa koji zastupaju tezu da nam participacija u političkom životu zajednice omogućuje da se potpunije izrazimo kao ljudska bića. Instrumentalnu vrijednost demokracije Stoker navodi kao drugi razlog, pri čemu ističe kako nam demokracija, u odnosu na alternative, omogućuje da lakše ostvarimo određene ciljeve. Rezultati znatnoga broja empirijskih istraživanja potvrđuju te teze sugerirajući kako postojanje demokracije smanjuje šanse da će nam se dogoditi određeni tip nesreća. Treći razlog označuje kao konstruktivnu vrijednost demokracije, navodeći kako demokracija omogućuje otvorenu raspravu i razmjenu ideja, što vodi pronalaženju

boljih rješenja za probleme s kojima se suočavaju suvremena društva.

Unatoč tom trijumfu demokracije većina demokratskih država susreće se na početku 21. stoljeća s rastućim nezadovoljstvom građana politikom i praktičnim funkcioniranjem demokratskih političkih sustava. Pokazatelje toga nezadovoljstva Stoker nam donosi u drugom poglavlju knjige. Koristeći se sekundarnom analizom podataka, pokazuje kako se u protekla dva-tri desetljeća u većini demokratskih država dogodila erozija povjerenja u najvažnije političke institucije, pri čemu je najviše erodiralo povjerenje u političke stranke. Kao jedan od najočitijih pokazatelja autor navodi postotke izlaska na izbore na nacionalnoj razini. Tako navodi da je taj postotak u demokratskim državama neprestano rastao u razdoblju od 1945. do 1990. i tada dosegnuo, kao prosjek za demokratske države, razinu od 68 posto. Otad je počela erozija, pa je tako početkom 21. stoljeća taj postotak 60 posto.

U završnom dijelu drugoga poglavlja Stoker navodi kako se podatci koje donosi mogu različito interpretirati. Pojedini analitičari, poput poznate američke politologinje Pippe Norris, misle kako nezadovoljstvo građana demokratskih država odvijanjem političkih procesa ne treba promatrati kao isključivo negativno stanje. Ti analitičari tvrde da je aktualno nezadovoljstvo izraz rastućih očekivanja građana i njihove spremnosti da budu kritični građani, to jest da budu građani koji od vlasti očekuju visoke razine kvalitete upravljanja. Stoker se ne slaže s tim tezama jer misli da je razmjer političkoga i socijalnoga nepovjerenja građana i njihove alijenacije takav da bi mogao dovesti do sumnje u same ciljeve demokracije i demokratske politike. Ako većina građana zaključuje da politička participacija nema smisla, opstanak demokracije postaje upitnim, tvrdi Stoker.

Stokeru se logično nametnulo pitanje o razlozima nezadovoljstva građana. Moguće odgovore nudi nam u trećem, možda i najzanimljivijem, poglavlju propi-

tujući tri moguća razloga koji se, pojednostavnjeno, mogu ovako izraziti: prvi, “krivi su političari”; drugi, “krivi su građani”; treći, “krive su izmijenjene socijalne, političke i ekonomske okolnosti”.

Prema prvoj tezi aktualno ponašanje političara glavni je razlog zbog čega su građani sve manje spremni uključiti se u politički proces. Ta teza ima dvije glavne podvrste. Prva upućuje na to da je većina političara uključena u procese korupcije i zlorabe javnoga položaja, na temelju čega građani zaključuju kako je krajnji cilj političkoga procesa zadovoljenje nekih posebnih, od javnosti skrivenih interesa, a ne unapređenje zajedničkoga dobra. Prema toj tezi aktualni političari predstavljaju negativan marketing za politiku kao proces, oni ne izazivaju ushit ili divljenje, nego prijezir, pa i gađenje. Drugi smjer argumenta “krivi su političari” upućuje na to da glavni problem s političarima nije njihova korumpiranost nego nesposobnost. Suvremeni su političari nesposobni da riješe glavne socijalne i ekonomske probleme, što građane navodi na zaključak da od takvih političara, pa onda ni od politike općenito, ne mogu očekivati poboljšanje kvalitete života.

Prema drugoj tezi temeljni je problem u samim građanima, u jačanju individualističkoga i konzumerističkoga ponašanja uz istodobnu eroziju socijalnoga kapitala i socijalne kohezije. Ti trendovi u ponašanju građana otežavaju mogućnost donošenja odluka jer demokracija podrazumijeva kolektivno, a ne individualno, djelovanje.

Zagovornici treće teze tvrde kako su rastuće razine nezadovoljstva građana povezane s izmijenjenim socijalnim, ekonomskim i političkim okolnostima suvremenih društava, pri čemu najčešće ističu procese globalizacije. Prema zastupnicima te teze politika je za građane smisljena samo ako je dio procesa kojim oni mogu mijenjati svijet oko sebe, to jest ako poimaju da kroz politiku mogu utjecati na svoju sudbinu. Globalizacijski procesi koji uništavaju moć nacionalnih država doveli su do toga da je politika na

nacionalnoj razini postala sporedna, što su uočili i građani koji su zaključili da nacionalna politika nije vrijedna angažmana. Kao tipičan primjer utjecaja globalizacije autori koji zagovaraju tu tezu navode kako najveći broj stanovnika svijeta ovisi o ekonomskim procesima koje nacionalne države, pa onda ni građani, ne mogu kontrolirati.

Stoker ne odbacuje posve teze koje je prethodno opisao, no tvrdi da ipak nije jedna od njih ne može biti glavni razlog globalnoga nezadovoljstva politikom. Osobito je zanimljiva njegova analiza onoga što naziva hiperglobalističkom pozicijom prema kojoj je globalizacija nezaustavljiv proces koji ukida nacionalne granice i vodi do stvaranja svjetske ekonomije. Prema hiperglobalistima nacionalne vlade koje pokušavaju kontrolirati te procese suočit će se s povlačenjem velikih poduzeća i investicija, što će voditi do ekonomske neučinkovitosti. Prema tom viđenju većina država nema drugoga izbora nego da svoje politike prilagodi zahtjevima globalnoga tržišta. Stoker odbacuje tu poziciju tvrdeći kako prihvaćanje postojanja globalizacijskih procesa ne može značiti kraj rasprave nego njezin početak. On vjeruje da postoji mnogo načina na koje se države, kroz politiku, mogu prilagoditi globalizacijskim procesima.

Svoje viđenje mogućih uzroka nezadovoljstva građana autor nam nudi u četvrtom poglavlju knjige. Njegova je temeljna teza kako glavni dio nezadovoljstva proizlazi iz toga što velik dio građana ne razumije u potpunosti narav političkoga procesa u demokratskim sustavima. Drugim riječima, određena doza građanskoga nezadovoljstva inherentna je odvijanju političkoga procesa. Stoker svoju tezu objašnjava na trima primjerima. Prvi je vezan uz razumijevanje demokracije. Suvremene demokracije osiguravaju, posredno ili neposredno, svim punoljetnim građanima da budu uključeni u donošenje odluka o sudbini zajednice u kojoj žive, ali demokratska procedura ne može osigurati da konačna odluka

bude onakva kakvu bi građani htjeli. Drugim riječima, u demokratskim sustavima ne postoji automatizam koji bi doveo do toga da svi građani budu zadovoljni rezultatima donesenim na temelju prava svih da sudjeluju u donošenju odluka. Kao drugi primjer, pozivajući se na knjigu Alberta Hirschmana *Exit, Voice and Loyalty*, Stoker navodi kako za razliku od tržišta, na kojemu se često može koristiti strategija izlaza (*exit*), demokracija pretpostavlja participaciju (*voice*). Ta participacija pretpostavlja pak složene procese komuniciranja koji podrazumijevaju sposobnost artikuliranoga izražavanja vlastitoga mišljenja, ali i slušanje argumenata i mišljenja drugih. Ta je politička komunikacija u suvremenim društvima iznimno složena i često se građanima može činiti anarhičnom i neučinkovitom, što potom vodi do razočaranja. Treći primjer vezan je uz činjenicu da je najveći dio političkih odluka u suvremenim demokracijama zapravo rezultat kompromisa među političkim elitama. Ti kompromisi od političkih elita zahtijevaju međusobno popuštanje i prilagođivanje, katkad i odustajanje od nekih načela, a sve sa svrhom rješavanja određenih problema. Dok se političkim elitama to može činiti prihvatljivim načinom rješavanja problema, građani te kompromise često doživljavaju kao odustajanje od ideala za koje su glasovali.

Osim tih primjera Stoker ističe još jedan dodatni problem u vezi s politikom u suvremenim društvima. Suvremena je politika postala puno složenija, a jedna od najvećih promjena jest činjenica da je suvremena politika mješavina velikih ideoloških pitanja oko slobode, jednakosti, pravednosti, ali i, s druge strane, pitanja upravljanja koja se odnose na probleme sigurnosti, blagostanja i kvalitete života. Prema Stokeru, u suvremenim društvima političari ne mogu više jednostavno reći – Glasujte za mene jer sam socijaldemokrat – ili – Glasujte za mene jer sam konzervativac – nego moraju pokazati kompetenciju za upravljanje. Suvremena politika odvija se kroz medij upravljanja, a glavni je problem za politi-

čare u tome što konstrukcija jasnih i učinkovitih intervencija u taj medij nije jednostavna.

Druga cjelina knjige, pod naslovom “Patologije političke prakse”, također sadržava četiri poglavlja, u kojima Stoker prikazuje četiri oblika onoga što naziva patologijom političke prakse, a pod čim razumijeva negativne pojave u odvijanju političkih procesa u suvremenim demokracijama. Prva od njih je erozija građanskoga angažmana koju Stoker prikazuje preko sve nižih postotaka izlaska građana na izbore, ali i erozije drugih oblika građanske participacije. U ovom poglavlju autor nudi i model analize odrednica građanske participacije koji naziva *CLEAR*-modelom. Prema tom modelu participacija građana ovisi o četirima elementima: o njihovim znanjima i resursima (*Can do*), o osjećajima privrženosti određenoj zajednici (*Like to*), o djelovanju institucija koje participaciju čine mogućom (*Enabled to*) i o mobilizaciji koju provode političke stranke, javne institucije ili nevladine organizacije (*Asked to*).

Drugi opasan trend u političkim procesima prema Stokeru jest izrazita profesionalizacija političkoga djelovanja. Taj tip patologije autor opisuje analizirajući djelovanje političkih stranaka i nevladinih organizacija. Oba tipa organizacija vrlo su bitna za demokratski politički proces s obzirom na to da je njihova glavna zadaća obnašati posredničku ulogu između građana i vlasti, te omogućiti građanima da se aktivno uključe u politički proces. Autor tvrdi kako te organizacije ne obavljaju dobro tu zadaću. Pokazuje kako je identifikacija građana s političkim strankama sve slabija, što znači da one nisu ukorijenjene u zajednici u kojoj djeluju. Uz to suvremene su političke stranke sve manje radno intenzivne, odnosno sve manje funkcioniraju na temelju rada članova, a sve su više kapitalno intenzivne, što znači da ovise o novcu velikih donatora, što, prema Stokeru, nije dobro za demokratski proces. Profesionalizacija je osobito vidljiva u sferi civilnoga društva, pa tako Stoker

govori o pojavi posebne vrste aktivista koje naziva građanskim poduzetnicima. Ti građanski poduzetnici utemeljuju udruge za zagovaranje i lobiranje koje najčešće djeluju bez brojnoga i aktivnoga članstva i koje su vođene od strane profesionalnoga osoblja. U zaključku poglavlja Stoker navodi kako političke stranke i udruge ostaju bitnim akterima demokratskoga političkog procesa bez kojih se suvremene demokracije ne mogu zamisliti, no kako moraju djelovati puno kvalitetnije.

Treća patologija o kojoj Stoker piše jest građanski cinizam, odnosno činjenica da određena istraživanja pokazuju kako je taj cinizam umnogome rasprostranjen među građanima suvremenih demokracija. Pritom cinizam definira kao duboki skepticizam i pesimizam prema političarima, i sumnju u njihove motive. Prema Stokeru, određena doza skepticizma prema političarima i političkim procesima jest nešto dobro za demokraciju, no cinizam može nanijeti i veliku štetu demokratskom procesu. Autori koju pokušavaju objasniti jačanje cinizma navode kako se kod većine ljudi osjećaj cinizma razvija zbog percepcije da nam političari cijelo vrijeme lažu. Jedan od glavnih zagovornika te teze jest Peter Osborne koji u svojoj knjizi *The Rise of Political Lying* (2005.) navodi kako suvremeni političari, za razliku od prošlih razdoblja kad su političari lagali samo povremeno, lažu neprestano i sustavno. To je glavni uzrok erupcije cinizma u suvremenim društvima. Stoker ne prihvća taj tip objašnjenja i tvrdi kako su potpuna istina i potpuna laž krajevi jednoga kontinuuma između kojih se mogu pojavljivati različiti drugi oblici ponašanja. Prema Stokeru, naivno je vjerovati da je svijet podijeljen na one koji govore istinu i one koji lažu jer bi to zapravo značilo zanemarivanje onoga što se događa u stvarnom svijetu. Velika većina ljudi sklona je isticati svoje pozitivne strane i prikrivati vlastite slabosti, pa ne treba očekivati da će se političari ponašati drukčije. Stoker glavni problem s cinizmom vidi u funkcioniranju masovnih medija. Oslanjaju-

ći se na poznate kritike funkcioniranja masovnih medija – primjerice na radove Thomasa Meyera – Stoker navodi kako mediji svojim sadržajima i načinom objavljivanja tih sadržaja zapravo potiču stvaranje cinizma. Mediji su, zbog težnje za profitom i borbe za publiku, umnogome snizili kriterije praćenja političkih procesa, pa tako nastojanje na skandalima i korupciji dobiva prednost u odnosu na temeljite obrade određenih procesa i problema.

Posljednja patologija koju Stoker opisuje jest populizam, odnosno populistička politika. Političari koji se koriste populizmom nastoje prikazati da je svijet podijeljen u dvije skupine, pri čemu je na jednoj strani pošten narod, a na drugoj korumpirane političke elite. Suvremeni populist, primjerice Hugo Chavez, koriste se nezadovoljstvom građana da bi osvojili vlast i potom ostvarili svoje partikularne ciljeve. Pritom se populizam, s obzirom na to da nastoji na podjeli, može pojavljivati u različitim, desnim ili lijevim, oblicima, što ovisi o tome tko su “oni”, to jest tko se nalazi nasuprot poštenom narodu. S obzirom na takvu narav populizma on često degenerira u politiku okrivljivanja i demoniziranja, ali ne nudi rješenja za konkretne probleme zajednice, tvrdi Stoker. Autor misli da je temeljni problem populizma u tome što od politike zahtijeva da funkcionira na način koji je suprotan samoj biti političkoga procesa. Politika je potraga za kompromisom između različitih interesa, a populizam ne dopušta postojanje razlike u interesima, što Stokera navodi na zaključak da je populizam posve krivi recept za probleme suvremenih demokracija.

U trećem dijelu knjige koja sadržava tri poglavlja Stoker nudi vlastito viđenje mogućih rješenja za probleme funkcioniranja suvremenih političkih sustava. Prvo rješenje vezano je uz pitanje podizanja razine građanske participacije. Pritom Stoker navodi kako je svjestan da raspravi o podizanju razine građanskoga angažmana prethodi jedno drugo pitanje: je li

građanska participacija nešto dobro? Stoker navodi kako postoje teoretičari koji misle da sudjelovanje građana u politici treba ograničiti na glasovanje na izborima svake četiri godine, a politiku treba prepustiti profesionalnim političarima. Klasičan je primjer zastupnika te teze Joseph Schumpeter, no ti stavovi nisu rijetki niti među suvremenim teoretičarima, od kojih Stoker ističe američkoga politologa Morrisa Fiorinu koji zastupa tezu da je politička alijenacija građana prirodno stanje stvari i kako ih ne treba ni poticati da se snažnije uključe u politiku. Nasuprot tim teoretičarima, koji ne vjeruju u sposobnosti prosječnih građana da odlučuju o bitnim političkim pitanjima, Stokerova je temeljna teza kako je profesionalizacija politike i povlačenje građana iz javne sfere nešto vrlo loše za budućnost demokracije. Polazeći od demokratskoga načela prema kojemu svaki pojedinac na kojega neka odluka potencijalno utječe treba imati mogućnost utjecaja na tu odluku, te od razumijevanja demokracije kao razmjene mišljenja građana i vlasti, Stoker tvrdi kako politika ni u kojem slučaju ne smije biti rezervirana za profesionalne političare, nego je potrebno razvijati politiku za amate. Pritom pod izrazom amater ne razumijeva nekoga tko nije dovoljno kompetentan na nekom području, nego nekoga tko nije zainteresiran da od bavljenja politikom napravi profesiju. Politika, prema Stokeru, ne smije biti samo poziv za nekolicinu, ona mora biti otvorena mogućnost za sve građane, unatoč tomu što većina od njih žele ostati amateri, a ne biti profesionalci. Upravo je stoga glavna zadaća dizajnirati institucije i razviti sustave potpore koji će amaterima omogućiti da poboljšaju svoju motivaciju i kapacitete za građansku participaciju.

Raspravu o mogućim načinima poboljšavanja postojećega stanja Stoker nastavlja analizom djelovanja političkih institucija. U tom poglavlju ne donosi nove ideje, nego ponavlja tezu kako reforma političkih institucija i instituta – izbornih zakona, zakona o djelovanju političkih stranaka i zakona o udrugama – mora te-

žiti tomu da što veći broj građana uključi u političke procese.

U posljednjem poglavlju trećega dijela Stoker razmatra moguće inovacije u stvaranju novih građanskih arena, odnosno novih prostora i novih načina građanske participacije. Prema autoru te se inovacije mogu odvijati u nekoliko sfera, pa tako najprije govori o konzultativnim inovacijama, pri čemu misli da političari koji donose odluke moraju biti bolje informirani o stavovima i mišljenjima građana. S tim konzultativnim inovacijama povezane su i deliberativne inovacije jer, prema Stokeru, cilj konzultacija između građana i političara nije samo razmjena stavova, nego bi trebale potaknuti građane da detaljnije promišljaju javne probleme. Kao treći tip inovacija Stoker navodi neposredno sudjelovanje građana u procesu donošenja odluka. Takvi projekti postoje već i u praksi, a kao najpoznatiji Stoker navodi projekt participativnoga budžetiranja u brazilskom gradu Porto Alegreu u kojemu građani neposredno sudjeluju u procesu izrade i prihvaćanja proračuna. Slična inovacija jest institucionalizacija građanskih inicijativa putem kojih bi građani mogli blokirati neke odluke koje su donijeli izabrani predstavnici ili obvezati te predstavnike da raspravljaju o određenim pitanjima koja su zanemarili. Tomu Stoker dodaje kako sve te inovacije treba povezati s korištenjem novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije obećavaju mogućnost snažnijega uključivanja građana u politiku, no Stoker tvrdi kako smo tek na početku razumijevanja svih potencijala ovih tehnologija. Uspjeh tih inovacija u aktiviranju građana ovisit će, prema Stokeru, o dvama elementima. Prvi je percepcija građana o tome koliko im te inovacije pomažu da se uključe u proces donošenja odluka, pri čemu, a to je drugi element, te inovacije moraju to učiniti na način da od građana ne zahtijevaju da postanu aktivni političari.

U zaključnom dijelu knjige Stoker najprije navodi da je svjestan kako je

svojom studijom dotaknuo tek površinu problema, da su potrebna dodatna istraživanja, te kako je svjestan da je na niz mjesta učinio neka pojednostavnjivanja koja mogu izazvati određene kritike. Uz to autor u ovom dijelu ponavlja i dvije svoje glavne teze. Prema prvoj tezi politiku ne bi trebalo smatrati nekom herojskom *noble* djelatnošću, nego pragmatičnim i praktičnim odgovorom na uvjete ljudskoga postojanja, to jest na potrebu da razriješimo konflikte i koordiniramo vlastito djelovanje. Druga, koja je i odgovor na probleme suvremenih društava, a prema kojoj suvremene demokracije trebaju politiku dizajniranu za amatere kako bi građani mogli zadržati vlastiti način života, a ipak se uključiti u politiku. Zaključno, Stoker navodi kako je “ostvarenje demokracije bio veliki uspjeh 20. stoljeća. Naučiti živjeti u masovnim demokracijama bit će veliko postignuće 21. stoljeća” (206).

Gerry Stoker napisao je čitljivu, informativnu i zanimljivu knjigu o tome što je politika i što bi ona, po njegovu mišljenju, trebala biti u suvremenim demokracijama. U svojoj studiji demonstrira nam kako se suvremene predstavničke demokracije susreću s bitnim problemima. Nasuprot zagovornicima participativne, deliberativne ili asocijativne demokracije koji zahtijevaju velike, često radikalne reforme predstavničkih demokracija, Stokerovi su prijedlozi skromniji, a neki bi rekli i realističniji. Temeljna je autorova poruka da suvremena društva moraju osmisliti strategiju ponovnoga uključivanja građana u politiku, no pritom ta strategija mora biti utemeljena na realističnim pretpostavkama o opsegu, kvaliteti i jednakosti mogućnosti političke participacije.

Berto Šalaj

Prikaz

Thomas A. Bauer

Mediji za otvoreno društvo

ICEJ i Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2007., 237 str.

Govoreći o suvremenom društvu koje je ponajprije informacijsko, nemoguće je zaobići medije i njihovu ulogu prijenosnika informacija te društvenih vrijednosti i kulture komuniciranja uopće. Problematizirajući medije, u knjizi *Mediji za otvoreno društvo* Thomas A. Bauer otvara niz za medijsku kulturu bitnih pitanja, a među njima dva su temeljna: pitanje etičnosti u medijima te pitanje medijske pismenosti i obrazovanja za medije. Autor pritom naglasak stavlja na pojedinca ističući da “ako želimo otvoreno i slobodno društvo, koje samo sebe određuje, onda smo odgovorni za njegovu realizaciju kroz kulturu komunikacije, koju razvijamo u medijima i s njima” (7). Knjiga *Mediji za otvoreno društvo* izdana je kao dio projekta *Journalism Education in Croatia* (JETiC) koji je ostvaren uz potporu Europske komisije (TEMPUS program), a dio je biblioteke koju čini ukupno dvanaest knjiga¹.

Thomas A. Bauer profesor je na Sveučilištu u Beču, na Katedri za medije i komunikacijsku znanost te medijsku pedagogiju i medijsku kulturu. Po temeljnome obrazovanju filozof, a potom i komunikolog, Bauer se u teoriji komunikacije često koristi filozofskim pristupima. Objašnjavajući medije, koristi se metaforom zrcala, objašnjavajući kako su mediji zrcalni odraz društva u kojemu pojedinac ponajprije prepoznaje ono što vidi u vlastitom odrazu. “Mediji su (komunikativno) mjesto razmjene društva o sebi: oni

¹ Knjiga je dostupna i u .pdf formatu na stranici <http://www.jetic-tempus.net>.

su društvena agencija u kojoj se ogledava onaj proces društvene prakse kroz koji se jedno društvo kulturno konstruira" (8-9). Naziv procesa preveden² je kao "medijaliziranje" ili "medijatiziranje" koje "opisuje kretanje društvenih odnosa u organiziranim društvima, ono je taj s društvenim kretanjem usko povezan postupak, u kojem ljudi sve češće i sve različitije svoje društveno i komunikativno djelovanje povezuju sa sve više različitim medijima" (10). Pritom je uloga medija kao "agencij(e) kulturnog pamćenja" jedna od temeljnih koje mediji imaju u društvu.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu "Teorijski aspekti znanosti o komuniciranju" autor argumentira značenje studija budućnosti (*future studies*) te donosi projekcije budućnosti. Definiirajući komunikaciju, autor naglašava kako "komunikacija nije samo alat kojim se otkriva stvarnost, ona je rad koji napreduje, socijalni rad u napretku koji stvara zamislivu stvarnost kao prošlost, kao sadašnjost ili budućnost, pa je jedini način stvaranja budućnosti komunikacija" (35-36). Budućnost je pritom definirana kao komunikacijska kategorija koja "ne postoji zbog stvarnog vremena, nego zbog komunikacije o vremenu" (35), ona je "konceptija smisla, konceptualni program stvaranja smisla, horizont racionalnosti pri stvaranju iskustva" (44), a djeluje na četirima razinama: tehničkoj, organizacijskoj, društveno-kulturnoj i etičko-estetskoj. U Bauerovoj koncepciji studije budućnosti nisu ni futurologija niti su futurističke, riječ je o "konceptiji znanja" za koju autor kaže: "To je donekle razumijevanje (objektivno-hermeneutičkog) promatranja (svakodnevnog), izraženo u djelovanju, radnim planovima i komunikaciji (o tome: diskursi), to je epistemološki poduprta teorija realizacije (anticipacije) djelovanja kroz komunikaciju i realizacija (pred-formacija) komu-

nikacije kroz (interakciju); to je teoretska metoda primijenjene komunikacijske analize, epistemologija znanstvene intervencije u društveni razvoj, epistemologija predviđene evaluacije konstruktivnog razumijevanja sadašnjosti povezane s društvenim kôdom vremena, prostora i ljudskog postojanja" (45).

Autor ističe dva izazova društvenom razvoju koja su ključna za budućnost medija: internet i fenomen konvergencije. Internet je medij koji je razvio nove platforme za distribuciju odnosno razmjenu "individualnih pogleda na svijet" i time potaknuo promjene socijalne distribucije društvenih i kulturnih tvorevina, poput koncepcija vremena, prostora i veza. Pritom fenomen konvergencije i multimedijjskih mogućnosti ne treba uzeti u obzir kao tehnološke promjene već i kao "kulturni oblik kreativnosti i produktivnosti" (48). Zbog navedenih promjena komunikacijski procesi rezultiraju krizom, ali Bauer naglašava da je kriza čimbenik produktivne komunikacije jer upravo kriza provocira želju za pronalaženjem značenja te može potaknuti ljude i na promjenu mišljenja. "Krise su komunikativno-produktivne lokacije za odluke o modelima značenja ljudskog postojanja, izražene u uzorcima mimetskog djelovanja. Djelovanja postaju značajna jer reproduciraju kulturno posredovane osnovne modele morala, estetike i korisnosti (unutarnjeg kao i vanjskog) kretanja. (Individualno) djelovanje samo po sebi izražava značenje kroz upućivanje na simboličku ravnicu društvenih okolišnih stanovnika značenja. U tome smislu, krizom vođene akcije sprovode značenje odluka i time skiciraju značajan horizont za budućnost (buduća djelovanja)" (54-55).

Jedna od novih mogućnosti su i učenje i podučavanje uz pomoć elektroničkih medija (*e-learning* i *e-teaching*) koji stvaraju "nove relacije vrijednosti, nove vrijednosne horizonte, nove okoline realizacije i nove formate komunikativne asimilacije svijeta" (61). Otvara se pitanje dosadašnje podjele uloga, odnos povjerenja između učenika i učitelja kao

² Knjigu Thomasa A. Bauera *Mediji za otvoreno društvo* s njemačkoga je prevela Kristina Benkotić, a lektorirala i redigirala Jasenka Ružić.

temelj motivacije kao i pitanje autoriteta. Općenito, “globalni potencijal umrežava, umnožava i zgušnjava mjesta kontakta i spajanja, ali pritom ne apsorpira mikro-klimatske i mikrostrukturne kulture i veze” (65) te se razvija medijski generirano društvo u kojem djeluje i medijski generirana etika. Kako autor ističe, mediji su agencije etike, estetike i pragmatike društva te se u njima izražavaju vrijednosti, modeli smisla i načini djelovanja društva. Bauer zaključuje da etika ipak ima šansu i u medijski generiranom društvu, a to proizlazi kao zaključak etičkoga postulata komunikacije: “ako društveno (socijalno) sporazumijevanje proizvodi i društveni (socijalni) smisao, odnosno oslikava smisao društvene (socijalne) egzistencije, onda sadržaj i oblik komunikacije moraju relativizirati vrijednosti društvene (socijalne) egzistencije” (70).

U poglavlju o informacijskom društvu Bauer donosi kritiku tradicionalnoga pristupa u komunikacijskom istraživanju ističući kako “ne postoje teorije masovnih medija koje bi bile spremne sažeto obuhvatiti novu kulturnu tehniku koja je otvorena novim medijskim tehnologijama” (77) budući da su granice njihovih modela već dosegnute. Bauer pritom objašnjava pojmove *information society* (informacijsko društvo), *information highway* (informacijska autocesta), *electronic space* (elektronički prostor) te piše o “netkulturi” (82-85) kao objektu medijske i komunikacijske analize. Preko “kibernetskih problematizacija” (94-97) i “hibridnih kultura” (99-102) te objašnjavajući internet kao model *do-it-yourself society* (uradi sam društvo) (102-105), Bauer se vraća problemu etike u medijima, odnosno “krize vrijednosti” (111) te piše o krizi novinarstva, ali i o krizi komunikacije uopće, odnosu krize, medija i kulture društva. Primjer su žrtve i njihov tretman u medijima. Mediji iskorištavaju žrtve, ali ih istodobno i stvaraju. “Koncentracija ratnih i kriznih izvještavanja na žrtve reducira kompleksnost događaja kao i onu njihova posredovanja, na sindrome i simptome, te si tako osigurava

“pravo” na analizu uzroka. Slike žrtava u tome smislu često nisu ništa više od objekata “kliničkog pogleda”, digitalne izjave kojima se strategijski izgrađuje publicistički inscenirana analogija emotivnoga sporazuma između proizvodnje ili konzumiranja vijesti” (128). Rezultat toga je činjenica da na kraju čovjek nije obaviješten o krizi, nego o svojim strahovima od krize. Ta se ideja temelji na medijskoj moći manipuliranja koja svoje žrtve pronalazi ponajprije u medijski neobrazovanoj publici. Stoga je autor drugi dio knjige posvetio upravo tom problemu.

U drugom dijelu knjige koji nosi naslov “Medijska pismenost i obrazovanje”, autor piše o važnosti i ulozi obrazovanja za medije te o vrijednosti pedagoške intervencije u znanosti o komuniciranju. Bauer piše o medijskoj pedagogiji čija je zadaća komunikacijsko-znanstvena analiza medija. Pritom se koristi pojmom “programa kompetentnosti”, a objašnjava ga kao program “u kojem se mediji otvaraju teoretski i praktično za izobrazbu, i izobrazba se izručuje teoretski i praktično na medije, zahtijeva vremensko-društveni (medijsko-društveni) pojam izobrazbe, ali naravno i kulturno-logični i društveno-teoretski izložen medijski pojam. Ono što se može obuhvatiti kao “medijska izobrazba” opisuje program refleksnosti, koji se odnosi na estetsko-etički-integrativni model vrijednosti, koji je dosad rado bio opisan s “medijskom kompetencijom” (172). Medijska pedagogija ima i ulogu posrednika između medijske ekonomije i medijske kulture. “Kao što su mediji agencije samopromatiranja društva, medijsko-teoretski diskurs jest agencija djelotvornog promatranja toga promatranja” (193). Komunikacijska kompetencija je nužna ako komunikacijsku sposobnost sagledamo ponajprije kao sposobnost razumijevanja. Stoga je zadaća medijske pedagogije etablirati radne vrijednosti komunikacije kao svojevrsnu investiciju u vlastitu kvalitetu življenja. Bauer zaključuje da je riječ o “civilizacijskom spajanju” (222) u kojem ispunjenjem medijsko-pedagoških

zadaća, kulturne tehnike društva te sveukupno komunikacijsko i medijsko društvo postaju dostupnima i raspoloživima.

Knjiga obrađuje vrlo aktualna pitanja bitna za razvoj medijske i komunikacijske znanosti. Budući da se u Hrvatskoj, na žalost, još uvijek rijetko prevode knjige o medijima, prava je šteta što prijevod ove knjige nije jezično-stilski lektoriran i redigiran u duhu hrvatskoga jezika te prilagođen hrvatskoj medijskoj terminologiji što bi knjigu učinilo prihvatljivijom i širem čitateljstvu, ponajprije studentima medijskih studija. Ovako ona ostaje namijenjena užem krugu teoretičara medija i komunikacije, iako nije isključena mogućnost da se i oni, baš kao u filmu *Sofije Coppole*³, “izgube u prijevodu”.

Viktorija Car

Recenzija

Joseph E. Stiglitz

*Making Globalization Work –
The Next Steps to Global Justice*

Penguin books, 2006., 358 str.

Prije četiri godine nobelovac Joseph E. Stiglitz skicirao je neke od temeljnih problema s kojima se suočava naš sve međuovisniji svijet u knjizi koja je prodana u više od milijun primjeraka, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*. Brojna zapažanja i analize iznesene u toj knjizi imale su velik utjecaj na svjetske vođe i pomogle su da se počne mijenjati način razmišljanja u ključnim međunarodnim institucijama, što je temeljni preduvjet za reformiranje globalizacijskoga procesa. U knjizi *Making Globalization Work* Sti-

glitz donosi priču o promjenama koje su se pojavile od izlaska njegove prethodne knjige, predlaže rješenja i predviđa buduće trendove. Neka od područja kojima se bavi jesu: prezaduženost zemalja u razvoju, novi sustav deviznih rezervi kojima bi se uklonila globalna financijska nestabilnost, stvaranje novoga razvojnog okvira koji bi pomirio načelo pravednosti i ekonomske efikasnosti uz očuvanje okoliša. Uz to Stiglitz uvjerljivo argumentira potrebu reforme međunarodnih institucija i tijela poput MMF-a, Svjetske banke i UN-a kako bi se ona mogla nositi sa sve većim brojem novih izazova i pokazuje da pravednije postupanje sa zemljama u razvoju nema samo moralno, nego i ekonomsko opravdanje. Knjiga je podijeljena u deset poglavlja te je konzistentna i logički strukturirana. Naime, Stiglitz započinje dijagnozom postojećega stanja da bi kroz veći broj poglavlja mogao propisivati adekvatnu terapiju.

U prvom poglavlju *Drukčiji svijet je moguć* Stiglitz govori o uzrocima globalizacije kakvu danas znamo. Ističe ekonomiju kao sferu ljudske djelatnosti koja najviše utječe na rastuću međuovisnost. Prema njemu, svijet je suočen s dvama dominantnim pristupima globalizaciji koja pokazuju različite vrijednosti i preferencije. Na jednoj su strani protagonisti Svjetskoga gospodarskog foruma iz redova financijskoga establišmenta, a na drugoj različite interesne skupine, nevladine organizacije i pojedinci pod okriljem Svjetskoga socijalnog foruma. Osim postojeće institucionalne arhitekture na meti kritika ovoga drugog tabora jest i način razmišljanja koji stoji iza tih institucija. Tempo ekonomske integracije u mnogome je nadmašio političku integraciju i trenutačno postoji sustav globalnoga vladanja bez postojanja svjetske vlade. Prema autoru, trenutačno prevladavaju zablude tržišnoga fundamentalizma koje podrazumijevaju savršene informacije, savršenu konkurenciju i savršeno upravljanje rizicima, što nije slučaj ni s jednim tržištem. Uz to naivno se ističu potencijali “ekonomije kapanja” za iskorjenjivanje siromaštva.

³ “*Lost in Translation*”, 2003.

Drugo poglavlje, *Obećanje razvoja*, posvećeno je različitim koncepcijama razvoja. Glavna teza koja se provlači i kroz ostatak knjige odnosi se na nepostojanje jednog najboljeg puta. Stiglitz naglašava nužnost afirmativne i aktivne uloge države i to je zajednička točka svim konceptima razvoja. No osim te dodirne točke, koncepcija razvoja ovisi o brojnim drugim čimbenicima koje treba uzeti u obzir prilikom njegova planiranja poput kulture, povijesti, vrijednosti i institucija. Kao kontrapunkt navedenom, Stiglitz ističe promašaje washingtonskog konsenzusa koji su najuočljiviji na primjeru Argentine. Već navedenu tezu, o nužnosti proaktivne uloge države, autor elaborira primjerom Japana i azijskih tigrova. Ističe kako napredak takvih razmjera ne bi bio moguć bez otvaranja prema svijetu i visoke razine investicija i štednje, što opet ne bi bilo moguće bez razvojne države koja ima legitimitet da provodi takvu politiku. Da bi još više istaknuo važnost takvoga stava, autor na primjeru privatizacije u tranzicijskim zemljama ističe važnost regulativnoga mehanizma. Stiglitz se također osvrće na djelo T. Friedmana *The World is Flat* i kritizira tezu o homogenom prostoru na globalnoj razini u kojem se ravnopravno mogu natjecati razvijeni i nerazvijeni. Upravo suprotno, razlike se među zemljama produbljuju, ali i među stanovništvom unutar zemalja. U tom je kontekstu potrebno reformirati određene međunarodne režime budući da sigurnost i prosperitet razvijenih zemalja na dugi rok ovisi o zemljama u razvoju. Poglavlje zaključuje usporedbom postizanja visokoga BDP-a i "štrebanja" za ispit. Visoki BDP može se postići zanemarivanjem biosfere, socijalne pravde i ekstrakcijom prirodnih resursa, ali na dugi rok sve navedeno dolazi na naplatu s obzirom na to da je riječ o autodestruktivnom procesu.

Treće poglavlje pod nazivom *Stvaranje pravedne trgovine* autor započinje analizom neuspjeha NAFTE i dolazi do zaključka da slobodna trgovina nije uspjela zbog toga što nije bila ni slobodna ni poštena. NAFTA je očit primjer asi-

metrije budući da su se tržišta zemalja u razvoju otvorila uvozu iz razvijenih zemalja, a da nije došlo do stanovitoga reciprociteta. Uz to ističe kako je građanima u razvijenim zemljama puno lakše podnijeti liberalizaciju trgovine zbog široko rasprostranjene mreže obrazovnih i socijalnih institucija. Kritika autora osobito je usmjerena prema parcijalnoj liberalizaciji trgovine u obliku industrijskih proizvoda, dok se slobodna trgovina tekstilom i poljoprivrednim proizvodima i dalje pričeći kontingentima, subvencijama i različitim carinskim ograničenjima. Joseph E. Stiglitz školski klasificira načine opstrukcije slobodne trgovine, a potom predlaže moguća rješenja. On također kritizira nemoć i tromost Svjetske trgovinske organizacije u stvaranju uvjeta za poštenu i slobodnu trgovinu. Stiglitz se nipošto ne smije pomiješati s antiglobalizacijskim taborom s obzirom na to da on u slobodnoj trgovini vidi motor razvoja i podizanja životnoga standarda. Osim toga on zagovara liberalizaciju radno-intenzivnih usluga u kojima zemlje u razvoju imaju komparativnu prednost i privremene zaštitne mjere za industrije u nastajanju u zemljama u razvoju. Kao lajtmotiv cijeloga poglavlja ističu se zamisli Friedricha Lista o zaštiti domaće industrije i gradualnoj liberalizaciji trgovine koja je moguća samo kad postoje jednaki uvjeti za sve. Poglavlje završava inovativnim prijedlozima i pozivom na sveobuhvatne reforme na svim razinama kako bi se ispravile negativnosti.

Patenti, profiti, ljudi naziv je četvrtoga poglavlja. Stiglitz spominje TRIPs kao sastavni dio WTO-a i njegovu ulogu u zaštiti intelektualnoga vlasništva. Njegovu djelovanje izaziva asimetrične posljedice jer s jedne strane favorizira moćne korporacije iz razvijenih zemalja, a s druge strane pokazuje svoje slabosti u slučaju kad je potrebno zaštititi interese zemalja u razvoju kao što je to pokazao slučaj s tvrtkom *Microsoft*. Autor govori o znanju kao o javnom dobru i dijeli zaštitu intelektualnoga vlasništva na patente i autorska prava. Stiglitz polemizira

sa Schumpeterovim pogledom na ulogu velikih korporacija u novim izumima te ističe da se veliki broj izuma može zahvaliti novcu poreznih obveznika koji se ulijeva u državne istraživačke institute i fakultete. Poglavlje završava analizom farmaceutske industrije i zaključuje da treba utvrditi međunarodne režime zaštite intelektualnoga vlasništva koji ne bi pretendirali na univerzalnost, nego bi uvažavali posebnosti svake djelatnosti i koji bi dali odgovor na pitanja što i kako treba zaštititi.

U petom poglavlju *Oslabađanje od prokletstva prirodnih resursa* autor ističe poznati paradoks kako su zemlje bogate prirodnim resursima ujedno i zemlje siromašnih ljudi, a uzrok tomu su loše upravljanje i ratovi oko prirodnih resursa. Stiglitz ističe kako su cijene sirovina vrlo promjenljive i utječu na širenje i povezivanje zemalja izvoznica te predlaže osnivanje stabilizacijskih fondova. Uz to spominje i "nizozemsku bolest", odnosno nezaposlenost i inflaciju koje se pojavljuju kao posljedica priljeva deviza od izvoza sirovina. Zaključna teza poglavlja odnosi se na Zeleni neto nacionalni proizvod koji osim ekstrakcije prirodnih resursa, odnosno deprecijacije kapitala, u obzir uzima i ugrožavanje okoliša povezano s navedenim gospodarskim aktivnostima.

Spašavanje planeta zemlje kao šesto poglavlje hvata se u koštac s pitanjima zaštite okoliša. Autor ističe "tragediju zajedničkoga" na primjeru ribarstva te ističe mogućnost privatnoga, javnog i globalnoga upravljanja javnim dobrima. Središte zanimanja su globalne javne politike poput Sporazuma iz Kyota koji unatoč svojim zaslugama još uvijek ne vodi svojem cilju. Stiglitz ističe SAD kao najvećega svjetskog zagađivača bez čijega sudjelovanja neće biti moguće smanjiti emisiju CO₂. Njegova ideja o zagađivanju okoliša kao neizravnoj subvenciji gospodarstvu i legitimno pravo ostalih zemalja da se odupru tako proizvedenoj robi putem uvoznih restrikcija svakako je jedna od najoriginalnijih ideja u cijelom

knjizi, a svoje opravdanje nalazi i u presudi WTO-a protiv tajlandskih ribara. Uz postojeću trgovinu dopuštenim emisijama predlaže se i uvođenje poreza na fosilna goriva u svrhu njihova efikasnog korištenja. Prema mišljenju autora tek bi se tako mogao postići sinergijski efekt.

Multinacionalne korporacije tema je sedmoga poglavlja u kojemu autor promišljeno zaključuje kako korporacije kao i globalizacija nisu inherentno dobre ili loše, nego treba regulirati njihovo djelovanje. Na vidjelo se iznose iznenađujuće činjenice o utjecaju multinacionalnih korporacija na politički proces u SAD-u putem donacija za predsjedničke kampanje. Uz to autor spominje nepostojanje socijalne odgovornosti većine korporacija, što najbolje pokazuje *Union Carbide* koji je odgovoran za veliku nesreću u Bhopalu 1984. Na temelju iznesenih činjenica Stiglitz zagovara da se suđenje u vezi s kršenjem ekoloških i radničkih prava u zemljama u razvoju provodi prema zakonima razvijenih zemalja. Također se ističe činjenica da korporacije s većom socijalnom odgovornošću bolje kotiraju na burzi. Tako primjerice norveški *Hydro* ne samo da promiče transparentnost u zemljama u kojima posluje, nego i promiče Deklaraciju o ljudskim pravima UN-a, a pokazuje i iznimne rezultate kad su posrijedi poslovne aktivnosti.

Osmo poglavlje, *Dužnički teret*, bavi se problemima otplate dugova zemalja u razvoju i srednje razvijenih zemalja. Stiglitz tvrdi kako je uzrok dužničkih kriza iracionalno ponašanje bankara u smislu optimizma i pesimizma. Dakle, prema njegovu mišljenju, velike financijske korporacije previše posuđuju na kratki rok te u slučaju naznake krize zahitjevaju brzi povrat dugova. Time se izlažu moralnom hazardu s obzirom na MMF-ovu ulogu u osiguranju otplate dugova putem strukturnih prilagodbi. Osim konvencionalne mudrosti o otpustu dugova, autor se zalaže za osnivanje Međunarodnoga zajmovnog suda i razvoja tržišta osiguranja na području bankarskih

kredita koji bi sprečavali pretjeranu zaigranost finansijskih korporacija. Također se ističe uloga multilateralnih institucija poput Banke za međunarodna poravnana. Stiglitz poglavlje završava zaključkom da se ekonomska i finansijska kriza nikako ne može zaustaviti politikama washingtonskoga konsenzusa, nego Keynesovim receptima koji djeluju anticiklički.

Reforma globalnoga sustava deviznih rezervi ključno je poglavlje ove knjige. Ono počinje tvrdnjom da je postojeći sustav deviznih rezervi inherentno nestabilan i u mnogome autodestruktivan. Glavno obilježje postojećega trenda su novčani tokovi od nerazvijenih prema razvijenima pa SAD, zemlja koja živi iznad svojih mogućnosti dnevno posuđuje dvije milijarde dolara od zemalja u razvoju. Takav tok sredstava je posljedica kupovine U. S. T-bills i drugih obveznica u čvrstoj valuti od strane zemalja u razvoju, a to uzrokuje neto transfer kapitala od nerazvijenih prema razvijenima. Zemlja čija valuta služi kao rezerva suočava se redovito s povećanim zaduživanjem do trenutka kad nestaje povjerenja u njezinu valutu i više ne služi kao rezerva i u tome se očituje autodestruktivan moment. Stiglitz ističe kako era dolara izmiče s obzirom na to da sve veći broj zemalja zamjenjuje dio portfelja deviznih rezervi iz dolara u euro. Rješenje koje nudi Stiglitz referira se na velikog J. M. Keynesa i njegov prijedlog novoga *fiat* novca. Stiglitz takav novac naziva *global greenbacks*. On bi se u velikoj mjeri oslanjao na SDR, ali bi imao puno više prednosti. Takav novac ne bi imao isključivo ulogu saniranja posljedica finansijskih kriza, nego bi imao i razvojni potencijal i omogućivao stvaranje i zaštitu globalnih javnih dobara. Uz to autor identificira problem u obliku ekscesivnih trgovinskih deficita koji bi se mogli rješavati Keynesovim prijedlogom oporezivanja zemalja koje bilježe goleme viškove. Poglavlje završava zaključkom kako je reforma postojećega sustava rezervi nužna ako se globalizaciju želi usmjeriti na ispravan put, put blagostanja i solidarnosti.

Zadnje, deseto poglavlje *Demokracija globalizacije* bavi se alternativnim ishodima globalizacijskog procesa i problemom demokratskoga deficita međunarodnih tijela i institucija. Stiglitz zaključuje da su opasni česti pozivi na depolitizaciju određenih područja društvenoga i ekonomskoga života. Naime, trend u kojemu bi se tehnokratima prepuštalo odlučivanje o nekim ključnim pitanjima mogao bi rezultirati politikama koje nisu reprezentativne za šire društvo. Knjiga završava zaključkom kako trenutačno postoji nesavršen sustav međunarodnoga vladanja bez svjetske vlade, a to znači da postoji poteškoća u provođenju međunarodnih ugovora u svrhu sprečavanja negativnih eksternalija. Način da se prevlada postojeće nerazumijevanje između razvijenih i zemalja u razvoju jest sklapanje tzv. globalnoga društvenog ugovora koji bi omogućio sigurnost i prosperitet za sve.

Osim apela za promjenu ustroja međunarodnih institucija, Joseph E. Stiglitz zagovara i promjenu u načinu razmišljanja. Danas, više nego ikada prije, globalizacija dovodi sve zemlje i nacije svijeta u jednu međuovisnu zajednicu, a s time i potrebu da se djeluje i misli globalno. Ova nadahnjujuća, bitka i inovativna knjiga velik je korak u tome procesu.

Kristijan Kotarski

Prikaz

Colin Crouch

Postdemokracija

Izvori, Zagreb, 2007., 127 str.

Naklada Izvori donosi najnoviju knjigu uglednoga autora Colina Croucha pod naslovom *Postdemokracija*. Autor je predavao na nizu uglednih akademskih

institucija diljem svijeta, kao što su *London School of Economic and Political Science*, također na *Trinity College* na Oxfordu te od 1995. do 2004. na Europskom visokoškolskom institutu u Firenzi. Također je, između ostaloga, i vanjski suradnik Max Planck Instituta za društvena istraživanja. U središtu zanimanja njegovih radova su evolucija kapitalističkih, konkretnije industrijskih odnosa, europska politička povijest te sociologija zapadne Europe.

Svoje teze o nastanku novoga društveno-političkog uređenja koje naziva postdemokracijom, a o čijim će značajkama i funkcioniranju biti riječi u većini ovoga rada, Crouch iznosi u pet poglavlja koja redom nose naslove: "Zašto postdemokracija?", "Globalna tvrtka: ključna institucija u postdemokratskom svijetu", "Društvena klasa u postdemokraciji", "Politička stranka u postdemokraciji", "Postdemokracija i komercijalizacija javnih usluga" te u zaključku u kojem postavlja pitanje. "Kamo smo se uputili?"

U prvom poglavlju Crouch udara temelje postavljanjem dviju polaznih teza, koje doslovno glase: "... dok okviri demokracije ostaju posve na snazi – a danas su u nekoj mjeri čak i osnaženi – politika i vlast sve više klize natrag u ruke privilegiranih elita na način koji je tipičan za preddemokratsko razdoblje. Bitan rezultat toga je rastuća nemoć ideala ravnopravnosti." (12). Posve konkretno, autor vjeruje kako je demokracija doživjela svojevrstu parabolu i nakon postupnoga uzdizanja i produbljivanja tijekom 20. stoljeća, od devedesetih naovamo ponovno tone k tzv. minimalnoj demokraciji, u kojoj unatoč teritorijalnom širenju različitih demokratskih sustava diljem svijeta i unatoč činjenici da se izbori u istima održavaju više ili manje redovito i slobodno, stvarna moć biva uzurpirana u rukama malobrojne elite, koju za razliku od elita u sličnim teorijama (ponajprije Millsvoj teoriji elite moći), karakterizira globalna povezanost. Iznimno je važno upozoriti da stanje postdemokracije nije stanje demokracije u 19. stoljeću, sam

Crouch upozorava kako ta teza predstavlja nesagledavanje konteksta i same naravi društvenoga fenomena (u ovom slučaju demokracije), koji u kasnijim fazama svoga povijesnog kretanja može primiti obilježja nalik onima iz prijašnjih faza, ali koji je, bez obzira na promjene koje su mu se dogodile tijekom njegova "puta", ipak bitno drukčiji i u ovom konkretnom slučaju, čini se, bogatiji sadržajem. U svakom slučaju, trenutačno stanje rezultira smanjenom sposobnošću države da pod svoju kontrolu stavi djelatnosti multinacionalnih korporacija koje svojom nezaustavljivom snagom u potrazi za ekstraprofitima ruše jedan za drugim socijalni standard. U ovom poglavlju autor skreće pozornost na još jednu zabrinjavajuću karakteristiku političkoga procesa u postdemokratskom razdoblju – riječ je o personalizaciji izborne politike koja cijelu stvar svodi na veliki, i za rastuće apolitičnoga građanina, vrlo skupi spektakl.

U drugom poglavlju autor se ponajprije bavi jačanjem globalne tvrtke kao institucije i širenjem njezine moći koja proizlazi ponajprije iz njezine rastuće sposobnosti da zaobilazi službene, za njezino poslovanje često ograničavajuće kanale. Temeljno obilježje koje je odgovor na rastuće zahtjeve za konkurentnošću jest fleksibilnost globalne tvrtke, točnije njezina sposobnost da vlastiti *core business* (temeljnu djelatnost) prebaci na svoje kooperante, a sama se koncentrira: "... na pridruživanje svog zaštitnog znaka primamljivim predodžbama i zamislima ili slavnim osobama – proizvodi s tim znakom bit će prodani zbog te povezanosti, a da se na njihovu stvarnu kvalitetu gotovo uopće ne gleda (46)". Tvrtka se svodi na čisti simbol, *brand* koji se po potrebi može "naljepiti" na onaj proizvod koji tržište trenutačno traži. Ta je fleksibilnost temeljna snaga koja prisiljava javne institucije na uzmak i na prepuštanje brojnih djelatnosti koje je nekoć u pravilu obavljao javni sektor privatnim tvrtkama. Autor jasno upozorava na opasnosti koje proizlaze iz takve privatizacije: logika profita koja pokreće privatni

sektor (pogotovo multinacionalne kompanije) često je nespojiva s javnim dobrom, a također je nerijetko potrebno osnivati javna tijela koja nadziru rad privatnih izvođača, čiji je rad opet skup, a često i nedjelotvoran jer se znanje i resursi tamo zaposlenoga osoblja ne mogu mjeriti s onima iz privatnih tvrtki koje nadziru. Sve navedeno su obilježja globalnoga poslovanja u postdemokratskom sustavu koja, prema autorovu mišljenju, imaju izrazito antiegalitarne učinke te smanjuju vertikalnu pokretljivost (ponajprije onu uzlaznu) duž stratifikacijske piramide.

Sljedeće nam poglavlje donosi Crouchov stav da je došlo do gotovo potpunoga rastvaranja društvenih klasa, misleći pritom ponajprije na radničku klasu. Tijekom većega dijela 20. stoljeća pregovaračka pozicija radništva bila je razmjerno jaka, kako zbog iznimnog značenja industrijskoga rada za nacionalna gospodarstva, tako i zbog ideološkoga rivaliteta od strane istočnoga bloka koji se ponajprije obraćao nezadovoljnom industrijskom radniku kapitalističkoga društva. To je stanje radničkim sindikatima omogućivalo da izbore znatne privilegije za svoje članstvo. No promjenama u globalnom poslovanju, koje su opisane u prethodnom ulomku uz pad Berlinskoga zida, nastupa slabljenje pozicije radničke klase. Također stranke koje su prije opstajale ne radničkoj glasačkoj bazi i na obrani interesa radništva, postupno počinju kliziti udesno, gubeći svoj u prošlosti jasno prepoznatljivi identitet i bazu. Sve su sklonije popustiti pred pritiscima globalnoga kapitala. To se najbolje vidi na primjeru stranke *New Labour* koja svoj uspjeh duguje sve većoj sličnosti s konzervativnim strankama, što se ponajprije očituje u politici prema tržištu rada. Drugi zanimljiv društveni rascjep na koji autor ovdje upozorava jest emancipacija žena koja je, po njegovu mišljenju, došla kao naručena poslovnom elitama. Žene su po pravilu spremnije raditi na određeno vrijeme i sa skraćenim radnim vremenom, što dodatno proširuje i fleksibilizira tržište rada. Uspješan primjer politike

koja je uspjela ostvariti kombinaciju između fleksibilnosti tržišta rada i jasno utvrđenih radničkih prava jest ona nizozemske Laburističke stranke koja je, na žalost, prekinuta njezinim porazom koja je na izborima 2002. pretrpjela od desničarske i na mahove ekstremističke Liste Pima Fortuyna. Na tragu te politike Crouch vjeruje da se može naći novi konsenzus o politici zapošljavanja.

U četvrtom su poglavlju iznesene neke od promjena koje doživljava politička stranka u postdemokraciji. Uz već navedeno zamagljivanje granice lijevo – desno, tu je i nestajanje prijašnjega modela demokratskih, masovnih stranaka, koji autor naziva modelom koncentričnih krugova, na račun novoga modela, karakterističnoga za postdemokraciju, a to je model elipse. Model koncentričnih krugova počinjao je uskim slojem stranačkih vođa, slijedili su zastupnici u parlamentu, potom široki krug aktivista i stipendiranih suradnika, slijedili su formalni članovi bez stvarnoga angažmana i simpatizeri te, konačno, glasačko tijelo u širem smislu. U postdemokraciji ključne su tri skupine: politički vođe, savjetnici (koji svojim ekspertnim znanjem sve više potiskuju uobičajene stranačke aktiviste), te konačno lobisti (koji su osobito bitni za razumijevanje stranaka u postdemokraciji). Lobisti su zaduženi da poslovnim interesima osiguraju povlastice, najčešće u obliku unosnih i dugogodišnjih koncesija. Također autor upozorava da nije rijetkost da savjetnici u strankama često postaju savjetnicima i u privatnim tvrtkama koje su izravno zainteresirane za odluke stranačkoga vodstva, ako dođu ili jesu na vlasti, tako da dolazi do zamagljivanja lojalnosti, odgovornosti i rastakanja stranačke jezgre (zato model elipse). Crouch upozorava: "Sve stranke iskušavaju tu ranjivost. Ona izbija iz brojnih korupcijskih skandala u strankama svih boja današnjih naprednih društava." (78). Promjene u financiranju, koje bi mogle biti karakterizirane kao zakokret od financiranja putem članarina prema javnom *fund-raising* ipak nije do kraja, kao što to pokazuju primjeri stran-

ka *Forza Italia* i *New Labour* potisnula značenje stranačkih aktivista koji ostaju ključnima za prikupljanje glasova, a onda i za opstanak stranke.

U petom poglavlju autor se bavi procesom komercijalizacije javnih usluga, pri čemu treba objasniti pojam "komercijalizacije" kod Croucha. Njega treba razlikovati od pojmova privatizacije (koja ponajprije implicira promjenu vlasništva) i "otvaranja tržištu" jer: "... neke od uvedenih aktivnosti sad pridonose iskrivljivanju tržišta umjesto njegovoj većoj transparentnosti" (85). Tu autor ponajprije smjera na "virtualna tržišta", primjerice tržišta dionica koja često nisu slika stvarne ponude i potražnje nego manevara i makinacija burzovnih mešetara. Sličan je primjer uvođenja tzv. unutarnjega tržišta u službe zdravstvenoga osiguranja u Velikoj Britaniji. Također autor se referira i na WTO, točnije na činjenicu da se ta organizacija zalaže za slobodnu trgovinu gotovo svih dobara i usluga, osim patenata, čije je slobodno kretanje fundamentalno za smanjivanje tehnološkoga jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Dakle, komercijalizacija obuhvaća sve aktivnosti utemeljene na pretpostavci da će uvođenje mehanizama i etike trgovačke aktivnosti u javni sektor rezultirati boljom kvalitetom javne usluge. S tom interpretacijom valja povezati autorov stav o rezidualnosti javnih usluga, obilježje kojim se privatne tvrtke često vrlo vješto koriste da bi ostvarile svoje interese u sve popularnijim konceptima javno-privatnoga partnerstva. Tako se u praksi događa da privatnici posluju s onim javnim uslugama koje im donose profit (ceste, telekomunikacije, obrazovanje ...), a javnom sektoru po pravilu prepuštaju one namijenjene za siromašne i politički manje relevantne što po pravilu rezultira opadanjem njihove kvalitete tijekom vremena.

Cijela je ideologija neoliberalizma utemeljena na pretpostavci da su privatne tvrtke bolje opremljene za prosuđivanje u nemilosrdnim uvjetima globalnih financijskih tržišta. Tvoj interpretaciji Crouch

suprotstavlja tri prigovora: prvi, kako niti jedno tržište nije savršeno pa tako nema niti savršenoga znanja o istome; drugo, za stjecanje znanja potrebno je vrijeme pa je teško vjerovati da se iznenada može pojaviti netko bez iskustva, ali s čarobnim štapićem i treće, postoje znanja koja se mogu steći izvan svijeta tržišta, a koja su često bliža vladama nego privatnim tvrtkama.

Nakon što je postavio dijagnozu, u zaključku autor pokušava ponuditi terapiju za te vrlo zabrinjavajuće simptome postdemokracije. Od zanimljivijih prijedloga ističe se onaj Philipea Schmittera kojim bi došlo do radikalnih promjena u načinu financiranja političkih organizacija, ponajprije stranaka. On predlaže da se umjesto diobe državnoga novca na temelju rezultata posljednjih izbora (što privilegira najjače stranke i daje im stalnu prednost nad onim manjima), uvede neka fiksna minimalna kvota koju bi građanin uplaćivao na račun one stranke koju on trenutno podupire. Autor vjeruje da bi se time postigla jača korelacija između javne potpore i raspoloživih sredstava stranke. Također Crouch vjeruje da su dva imperativa za suzbijanje postdemokratskih učinaka decentralizacija uz jačanje lokalne razine vlasti radi osiguranja snažnije demokratske kontrole od strane građana nad raspolaganjem javnim uslugama te nužnost radanja novih identiteta. On ih vezuje uz *new global* pokrete čije bi članstvo bilo sposobno promišljati o političkim problemima na globalnoj razini te stvoriti platformu za novu veliku raspravu o ključnim problemima globalne nejednakosti, diskriminacije, eksploatacije djece, ratnih sukoba, uništavanja okoliša ...

Crouch u ovom radu stoji na jasnoj polaznoj poziciji kojom ponajprije zahitjeva odlučnu političku borbu protiv antiegalitarnih učinaka postdemokratskoga razdoblja. Njegov opis fenomena po pravilu je jasan, točan i sažet, ali mu nedostaje teorijska dubina kakvu možemo pronaći kod nekih drugih autora koji se bave sličnom tematikom. Primjerice

Prikaz

Castells nudi bitno diferenciraniji i sveobuhvatniji uvid u globalizirani svijet 21. stoljeća, koji jasno pokazuje regionalne i nacionalne razlike, dok Crouch na njih samo upozorava. Jednostavno, dojam je da autor nudi jednu vrlo općenitu sliku globalnih društveno-političkih promjena koje on trpa pod kapu postdemokracije, često ne mareći za specifične pojedinosti. Primjerice, kako objasniti činjenicu da neki režimi nisu baš posve nemoćni pred snagom multinacionalnih kompanija, primjerice autoritarni režim Singapura, ili Europska Unija, koja se zasad poprilično uspješno i odlučno bori protiv prodora američke GMO hrane? Valja također istaknuti da su autorovi prijedlozi ponešto prazni i nisu osobito izvorni, u odnosu na, primjerice, one Jeremyja Rifkina. Crouch svoje ideje globalne akcije ne veže ni uz koju javnu instituciju, nego uz civilni pokret i globalno građanstvo. Čini se da on već pretpostavlja postojanje nekoga globalnoga vrijednosnog konsenzusa među tim organizacijama. Zaboravlja pritom da moć nije moguće istisnuti iz procesa odlučivanja, napose kad su posrijedi heterogeni i suprotstavljeni interesi. Nameće se pitanje tko će biti arbitar onda kad proces zapne? Autor, doduše, pretpostavlja reforme stranaka, ali nejasnim ostaje koji će interes imati snage pokrenuti početni impuls? Mogli bismo reći da je stil ove knjige blizak popularno-znanstvenom, pa i publicističkom stilu. Zahtjevniji bi čitatelj nešto dublje uvide u fenomene globalizacije, promjena u demokratskim sustavima i u globalnome poslovanju trebao potražiti pod drugim naslovima.

Nikola Buković

Gordana Vlačić

Boljševički antifašizam

Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb,
2005., 107 str.

Još od kraja Drugoga svjetskog rata u Europi neprekidno traje prijemor o ideologiji i političkoj praksi komunizma. Dok europska ljevica više ili manje rezolutno odbija bilo kakvo povlačenje paralela između fašizma i komunizma, desnica nastoji na njihovu i ideološkom i praktično-političkom izjednačenju, o čemu svjedoči i rezolucija Europskoga parlamenta o komunizmu iz 2006. Isti se problem pojavljuje i u Hrvatskoj, dodatno zaoštren tzv. "nacionalnim pitanjem", pa se komunistima predvođen hrvatski antifašistički pokret iz Drugoga svjetskog rata okrivljuje "... da je hrvatskoj naciji nametnuo obnovu južnoslavenske državne zajednice, a njoj boljševičku diktaturu." (1) Bilo to točno ili ne, oko pitanja komunizma vjerojatno će se i nadalje lomiti koplja sve dok se na globalnoj razini ne postigne onakav konsenzus kakav je u svijetu već postignut o pitanju nacifašizma. A svakako je jedan od bitnih segmenata na tom putu utvrđivanje obilježja boljševičkoga antifašizma, što u istomenoj knjizi čini umirovljena profesorica zagrebačkoga Fakulteta političkih znanosti Gordana Vlačić prikazom odnosa Kominterne prema fašizmu u razdoblju 1921.-1935.

Knjiga je podijeljena u pet poglavlja, pri čemu se u prvom obrađuju reakcije međunarodnoga komunističkog pokreta na pojavu fašizma u Italiji, u sljedeća tri variranje stava međunarodnoga komunističkog pokreta prema fašizmu dvadesetih godina 20. stoljeća, dok završno poglavlje donosi konačnu kristalizaciju po-

litike "Narodne fronte" ranih tridesetih. Sadržajno, knjiga pokazuje kako je komunistička politika prema fašizmu u spomenutom razdoblju bila talac unutarpartijskih borbi u "Prvoj zemlji komunizma" (Rusiji), zbog čega je djelotvoran komunistički odgovor uslijedio tek s drugom polovinom tridesetih godina. Kako implicira sama autorica, upravo je preciziranje naravi boljševičkoga antifašizma u svim njegovim previranjima temelj za razumijevanje politike KPJ/KPH, a time i utvrđivanje boljševičkih i demokratskih komponenti hrvatskoga antifašističkog pokreta.

Uvodno poglavlje knjige *Prve reakcije komunista na talijanski fašizam* pokazuje da je međunarodni radnički pokret pojavu fašizma dočekao 'opijen' tezom o nastupajućoj svjetskoj revoluciji, proizašloj iz snažnog revolucionarnog gibanja post-ratne Europe, a koja je od Europskih komunističkih partija tražila radikalno anti-buržoasko revolucionarno djelovanje poznatije kao načelo borbe 'klase protiv klase'. Međutim, ono je dobrim dijelom bilo i refleksija Lenjinove politike 'ratnog komunizma' iz 1919., gdje je međunarodnom komunističkom pokretu bila namijenjena uloga pomoćne snage ruske komunističke partije/SKP(b)-a u ruskom građanskom ratu, zbog čega su prva dva kongresa Kominterne (skraćeno KI) iz 1919/20. godine 'đuture' klasificirali i fašistički pokret i građanske stranke kao buržoasku kontrarevoluciju, uključujući i tzv. 'izdajnike revolucije' socijaliste. Tek nakon uvođenja NEP-a u Rusiji Kominterna na Trećem kongresu iz 1921. godine usvaja smjernice 'jedinственe anti-imperijalističke radničke fronte odozgo i odozdo', koja nalaže antifašističku borbu sveobuhvatnim okupljanjem radništva ('odozdo') te suradnjom s vodstvima građanskih stranka ('odozgo'), uključujući socijaliste. Do spomenutoga zaokreta došlo je ponajviše pod utjecajem totalnog slova post-ratnih radničkih revolucionarnih pokreta u Europi 1921., kada je postalo jasno kako do svjetske komunističke revolucije neće doći u skoroj budućnosti.

Smjernice Trećeg kongresa KI-ja konkretno su operacionalizirane na sljedećem, Četvrtom kongresu s kraja 1922., što obrađuje istoimeno drugo poglavlje. On predstavlja generalni preokret u ideološkoj matrici KI-ja usvajanjem legendarne Lenjinove teze o 'nacionalnoj revoluciji kao prijelaznoj etapi do socijalističke', koja nalaže komunistima suradnju s agrarnim pokretima istočne Europe, sada ocijenjenima 'progresivnim agentima revolucije', te otvara mogućnost čak i suradnji s građanskim antifašističkim strankama. Spomenute odluke bile su rezultat utjecaja 'desnice' SKP(b)-a predvođene Nikolajem Ivanovičem Buharinom, koji u uvjetima poratne ekonomske ekspanzije zapadne Europe i SAD-a buduću svjetsku revoluciju interpretira "dugim historijskim procesom, a ne proizvoljnim činom jedne organizacije." (Gramsci – prema Smailagić, *Hrestomatija političkih doktrina II*, Zagreb, 1970.: 146), što komuniste prisiljava na suradnju s građanskim strankama u borbi protiv fašizma kao 'većega zla' za proletarijat u odnosu na građansku državu. No ubrzo tu politiku zaustavlja narasla partijska ljevica, predvođena Kamenjevima i Zinovjevima, proguravši prvotnu interpretaciju fašizma kao radikalnoga oblika građanske države, (čiji je umjereni oblik liberalna država), što dopušta samo taktiku 'suradnje odozdo' (okupljanja radništva) "... u funkciji samoobrane radništva, a ne i liberalne države od fašizma" (18). Ljevica pritom izražava čak i određene simpatije prema fašizmu kao katalizatoru klasnih suprotnosti u građanskom društvu, koji putem 'historijskih zakona' automatski kataliziraju i proletersku revoluciju.

Treće poglavlje, koje obrađuje Peti kongres Kominterne održan lipnja-srpnja 1924., prati proces daljnje erozije koncepta široke antifašističke fronte. Rezolucija KI-ja iz lipnja 1923. ponovo snažno podcrtava načelo jedinственe antiimperialističke fronte isključivo radnika i seljaka s usmjerivanjem težišta aktivnosti prema seljačkim kolonijalnim zemljama Azije te Istočne Europe, zbog kojih je

krajem iste godine utemeljena i Seljačka internacionala (SI, u koju je srpnja 1924. primljen i HSS). Pod dojmom velikoga uspjeha socijaldemokratskih stranaka na izborima u europskim zemljama 1924., s istodobnim krahom socijalističke politike u Italiji, Kongres odbacuje zaključke prethodnoga (Buharinova), te europske socijaldemokrate službeno proglašuje 'trećom partijom svjetske buržoazije' (35) zbog njihova priklanjanja političkoj poziciji. Stoga upućuje komuniste na okretanje prema "fašističkom proletarijatu", za koji predviđa da će se u uvjetima zaoštavanja krize kapitalizma po neumitnim zakonima povijesti pridružiti jedinstvenoj radničko-seljačkoj fronti u borbi za diktaturu proletarijata. Štoviše, u okviru interpretacije kontinuiteta razvoja kapitalističkoga društva od "prikrivene do otvorene diktature buržoazije nad proletarijatom" (37), tj. od liberalne države do fašističke vladavine, socijaldemokracija se klasificira kao "lijevo krilo fašizma" (35), a demokratski antifašizam interpretira "prikrivenom metodom klase borbe dijela buržoazije" (37). Uz to, istaknuto je da se u slučaju revolucije u Italiji ne dopusti ponovna uspostava građanske države kao prijelaznoga oblika prema diktaturi proletarijata. Time je ljevica zapravo neizravno potvrdila stajališta politički slabije desnice o nesumjernosti koncepta građansko-liberalne države i fašističke diktature, koje su isticali brojni komunistički prvaci, a osobito talijanski pod utjecajem Gramscija. No njezino stajalište nije prihvaćeno zbog čisto "profanih" razloga potrebe stroge monolitnosti i podređenosti Kominterne SKP(b)-u, u kojem je dominaciju sve više zadobivala anti-Buharinovska Staljinova partijska frakcija.

Ovisnost boljševičke antifašističke strategije o previranjima u SKP(b)-u kulminirala je u razdoblju između dvaju kongresa Kominterne (1924.-1928.), s vrhuncem u samome Šestom kongresu (srpanj-rujan 1928.), pri čemu je već znakovito odstupanje od redovnoga zasjedanja svake druge godine. Zbog bojazni boljševičkoga vodstva od izbijanja rata

uslijed prekida diplomatskih odnosa Velike Britanije i Francuske s SSSR-om polovinom 1927. kao odgovorom na Kominternino revolucioniranje radništva, tada još relativno suglasne snage Staljina i Buharina se 1926./1927. godine obračunavaju s 'lijevim skretanjima' (Kamenjev i Zinovjev), čime je Staljinu otvoren prostor za totalno ovladavanje partijom demontiranjem Lenjinova naslijeđa, utjelovljenog u Buharinovom zagovaranju očuvanja NEP-a i Kominternine taktike 'jedinstvene antifašističke fronte'. Unatoč snažnom pritisku već dobrano 'staljiniziranoga' SKP(b)-a, Buharin na kongresu uspijeva progurati teze o trenutačno ekspanzivnom razdoblju kapitalizma te o fašizmu kao protugrađanskom pokretu, zalažući se paralelno za taktičku suradnju sa socijalistima i ostalim antifašističkim snagama, ponajviše zbog marginalizacije komunističkog pokreta u Europi nakon sloma revolucije ranih 1920-ih godina. Njegova inicijativa ipak biva osujećena tezama Staljinove 'Nove ljevice' o ponovnoj skoroj krizi kapitalizma, kojoj je primjerena taktika jedinstvene fronte samo 'odozdo' s obzirom na 'izdaju' socijalista, s konkretnom provedbom u revolucioniranju građanskih sindikata osnivanjem ilegalnih sindikalnih komunističkih frakcija. Zapravo je glavna ideološka potka Staljinova nove ljevice teza o socijaldemokraciji, a ne fašizmu kao najvećoj opasnosti za međunarodni komunistički pokret, jer upravo ona najviše koči radničku emancipaciju, tj. ukorjenjuje 'lažnu klasnu svijest'. Stoga traži "željeznu disciplinu svih sekcija Kominterne njezinom izvršnom komitetu" (70), u kojem ona dominira, obrazlažući svoj zahtjev očuvanjem 'čistoće' komunističkog pokreta u Europi od pogubnih socijaldemokratskih utjecaja. Svrha toga ideološkog juriša Staljinove Nove ljevice bila je demontaža NEP-a poradi Staljinove ocjene kako on ne zadovoljava težnje SSSR-a za 'izvozom' revolucije, koja se može ostvariti samo ubrzanom industrijalizacijom, tj. naoružavanjem. A ono se držalo prijeko potrebnim ne samo zbog latentne napetosti u odnosima SSSR-a s kapitalističkim blokom

zemalja, već i zbog skoro očekivanog međusobnog rata kapitalističkih država Europe, naznačenog izrazitim jačanjem anti-Versailleskih političkih gibanja u Njemačkoj i Italiji.

Šesti kongres KI-ja zapravo je označio Buharinov pad, i konačnu potvrdu gledišta Staljinove Nove ljevice u vodstvu Kominterne, koje opisuje posljednje poglavlje knjige. S početkom programa petoljetki 1929. Buharin je smijenjen, a Kominternu osokoljena velikom ekonomskom krizom službeno izjednačuje građansku i fašističku državu, definirajući ih "prikrivenom i otvorenom diktaturom buržoazije", a europske socijaliste "socijalfašistima" (85). Time je KI konačno odbacila gledište o građanskoj državi kao prijelaznoj fazi do diktature proletarijata, te naložila otvoren obračun sa socijaldemokratima kao glavnim krivcima za neuspjeh revolucioniranja radništva u uvjetima krize kapitalizma, što u Njemačkoj početkom tridesetih godina vodi zajedničkoj protusocijalističkoj akciji komunisti i nacista. Ipak, daljnja radikalizacija međunarodnoga komunističkog pokreta smiruje se pod utjecajem nacističkoga uspjeha u Njemačkoj 1932./1933., koja u Rusiji vodi ublaživanju antikulačke politike pokrenute prvom petoljetkom, te konačnom akcijskom usvajanju odluke o vezivanju nacionalnoga i socijalnoga pitanja u djelovanju komunističkih partija u zemljama oštećenim Versailleskim sustavom (tako KPJ dobiva zadaću podupiranja nacionalnih pokreta u Hrvatskoj i Sloveniji ...). Na posljertku, pod utjecajem brutalnoga nacističkog obračuna i s građanskim političkim strankama i s komunistima, Staljin na 14. kongresu SKP (b)-a iz siječnja 1934. godine prihvaća prethodnu taktiku desnice o antifašističkoj suradnji s građanskim strankama, te uvodi SSSR u članstvo Lige naroda, ali tek pošto je propala taktika suradnje "dva izopćenika poslijeratne Europe" (97), tj. Njemačke i Rusije, na rušenju građanskoga društva i liberalne države. Istina, ona će se ostvariti u razdoblju 1939. – 1941., tako dijelom obezvrjeđujući taktiku 'Narodne fronte', službeno prakticira-

nu od 1935. Ona će se ponovno aktivirati od napada Njemačke na SSSR sve do završetka Drugoga svjetskog rata, kad komunisti, točno po Buharinovim predviđanjima, na njezinim krilima vješto uspijevaju prigrabiti vlast u istočnoeuropskim zemljama.

Knjiga *Boljševički antifašizam* jezgrovito i pregnantno prikazuje glavne crte politike Kominterne prema pitanju fašizma i antifašizma u razdoblju 1921. – 1935., cjelovito pokazavši cjelokupni kontekst "vrludanja" navedene politike u spomenutom razdoblju. No djelu se ipak mogu uputiti dvije zamjerke. Prva se tiče nedostatka šire kontekstualizacije komunističke ideologije, koja u današnjem vremenu, kad ona više nije "opće znanje", mlađim čitateljima može priskrbiti teškoće u razumijevanju građe. Kao drugo, šteta je što autorica, iza koje je bogat znanstveni rad na ovom području, nije djelu dodala barem još i poglavlje o odnosima Kominternu – KPH/KPJ, što je vjerojatno izostalo zbog nedostatka vremena i prostora, a što bi djelo još jače usmjerilo ka početno spomenutoj autoričinoj intenciji. Unatoč tomu, te pomalo čudnom grafičkom rješenju knjige, koje čitanje čini podosta napornim, *Boljševički antifašizam* Gordane Vlačić s punim se pravom može preporučiti široj znanstvenoj i intelektualnoj zajednici kao putokaz u razjašnjenju prijedora oko naravi komunističkoga antifašizma, kako u Europi, tako i u Hrvatskoj.

Stevo Đurašković

Prikaz

Katarina Prpić

Sociološki portret mladih znanstvenika

Institut za društvena istraživanja,
Zagreb, 2004., 304 str.

U izdanju Instituta za društvena istraživanja objavljena je monografija *Sociološki portret mladih znanstvenika* dr. sc. Katarine Prpić, znanstvene savjetnice u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu.

Ta je monografija nastavak plodnoga doprinosa autorice istraživanju i zaokruživanju sociološke slike mladih znanstvenih naraštaja koji tek profesionalno dozrijevaju.

Tematsko-problemski i empirijsko-istraživački studija se nastavlja na već objavljenu knjigu *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja*, produbljujući proučavanje društvenoga i profesionalnoga položaja te uloge mladih znanstvenika. Temeljeći svoje analize ponajprije na kompleksnom i opsežnom istraživanju provedenom 1998. godine na uzorku od 840 ispitanika – znanstvenika, autorica se usredotočuje na aspekte kao što su znanstvena etika i produktivnost mladih znanstvenika koji su nedostavno istraživani kako u Hrvatskoj, tako i u svijetu.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. Njezin prvi dio "Profesionalni izgledi mladih istraživača" strukturiran je u dva tematska bloka od kojih je jedan posvećen analizi produktivnosti mladih znanstvenika i čimbenika koji na nju utječu, a drugi spolnim (rodnim) razlikama u socijalnom profilu istraživačkoga pomlatka.

U uvodnoj raspravi koju započinje pitanjem "Je li znanost igra mladih?"

skicirana su neka značajnija sociologijska i psihologijska istraživanja koja su istraživala odnos dobi znanstvenika i produktivnosti, te dobi znanstvenika i položaja koji zauzimaju u socijalnoj organizaciji istraživačke djelatnosti. Pruživši nam presjek relevantnijih istraživanja te zaključivši uvodna razmatranja, autorica prelazi na hipotetičko-metodološki okvir istraživanja i njegove rezultate. Propitujući koji čimbenici pridonose objašnjenju i rasvjetljavanju znanstvene produktivnosti istraživačkoga pomlatka, Prpić nastoji pridonijeti rješavanju "zagonetke znanstvene produktivnosti", što je u sociologiji znanosti jedan od najvećih istraživačkih problema. Naglasak stavlja na obrasce te čimbenike produktivnosti.

Komparirajući obilježja produktivnosti mladih znanstvenika uoči tranzicije (poduzorak istraživačkoga pomlatka iz istraživanja provedenoga 1990. godine) i osam godina poslije autorica upućuje na trendove produktivnosti mladih znanstvenih naraštaja. Tri su bitna trenda (obrasca) koji karakteriziraju produktivnost mladih istraživača u Hrvatskoj: 1) povećanje njihove profesionalne produkcije u razdoblju između 1990. i 1998. godine, unatoč pogoršanim profesionalnim uvjetima rada; 2) Lotkin zakon koji otkriva da se diferencijacija na visokoproduktivne i niskoproduktivne znanstvenike pojavljuje već u počecima znanstvene socijalizacije; 3) produkcija mladih istraživača formira se prema obrascima produktivnosti karakterističnima za određena znanstvena područja.

Osim obrazaca, odnosno trendova znanstvene produktivnosti, istaknuti su i čimbenici koji utječu na produktivnost znanstvenoga pomlatka jer, među ostalim, pružaju kvalitetniji uvid u odnos društvene organizacije znanosti i znanstvene proizvodnje. U prošlosti, zbog inzistiranja na *mainstream* perspektivi, socijalna organizacija znanosti često je bila zanemarinana kao potencijalni čimbenik koji oblikuje znanstvenu produktivnost. Dakako, na produkciju utječu i sociode-

mografske i obrazovno-socijalizacijske značajke mladih znanstvenika, ali kao presudna u oblikovanju istraživačke produktivnosti, upozorava autorica, kod nas se pokazala upravo socijalna organizacija znanosti. Njezin utjecaj vidljiv je kroz položaj, ulogu i utjecaj koji mladi znanstvenici imaju u znanstveno-istraživačkim organizacijama, napose kroz mogućnost sudjelovanja u radu znanstvenih skupova, ponajprije inozemnih. Sudjelovanjem u radu inozemnih skupova, ističe autorica, mladi istraživači se socijalno umrežavaju i afirmiraju, što utječe na količinu i kakvoću njihovih znanstvenih publikacija.

Druga tematska cjelina u središtu pozornosti ima proučavanje spolne diferencijacije u znanosti. Tri su najvažnija problema koji karakteriziraju spolne razlike u znanosti: 1) manja dostupnost znanstvene karijere ženama koja se očituje u elitnijem socijalnom podrijetlu znanstvenica te u podzastupljenosti žena u znanstvenoistraživačkom potencijalu; 2) marginalniji položaj žena u socijalnoj organizaciji znanosti te 3) manja znanstvena produktivnost istraživačica.

Iako je u Hrvatskoj na djelu feminizacija znanosti, vidljiva u povećanju udjela žena, osobito u javnim institutima, ona je praćena lošijim društvenim tretmanom znanosti. Naime, poznato je da je masovnije zapošljavanje žena u nekoj djelatnosti povezano s pogoršanjem društvenoga i ekonomskoga položaja te djelatnosti, odnosno manjim plaćama, nižim ugledom profesije itd. Dakle, dok s jedne strane govorimo o feminizaciji znanosti, koju bi se (doduše pogrešno) moglo izjednačiti s uspostavljanjem ravnopravnih odnosa među spolovima, s druge strane na djelu je zanemarivanje i podcjenjivanje znanstvenoga doprinosa žena. Znanstvenice se suočavaju s problemima kao što je pripisivanje njihovih znanstvenih zasluga muškim kolegama (Matildin efekt) i postojanje nevidljive granice profesionalnih postignuća žena (*glass ceiling*). U odnosu na muškarce one sporije stječu znanstvene stupnjeve, rjeđe u do-

bitnice uglednih znanstvenih nagrada, češće su prepuštene same sebi, slabije su plaćene i rijetko zauzimaju visoki položaj u strukturi moći znanstvenih institucija. Očita marginalizacija žena vidljiva kroz drugorazredan položaj znanstvenica u odnosu na njihove muške kolege nameće pitanje je li ona opravdana te zavređuju li žene prvorazredan profesionalan tretman?! Zbog toga je autorica odlučila ispitati znanstvenu produktivnost žena i utvrditi nalaze li se u njoj razlozi za njihovu profesionalnu marginalizaciju. Usporedba produktivnosti prema spolu otkriva da znanstvenice u ukupnoj produkciji zaostaju za svojim muškim kolegama, no otkriva i zanimljivu činjenicu kako ne zaostaju u produkciji radova objavljenih u međunarodnim časopisima i knjigama. Autorica stoga zaključuje da žene, iako ukupno manje produktivne i "manje" profesionalno uspješne, naglasak stavljaju na kvalitetu i međunarodnu vidljivost svojih publikacija. Razloge manjoj produktivnosti i profesionalnoj uspješnosti mladih znanstvenica treba potražiti ponajprije u insuficijentnom socijalnom kapitalu, odnosno slabijoj uključenosti u (ne)formalnu kolegijalnu mrežu te u većoj udaljenosti od poslova koji pružaju veće mogućnosti za znanstveni doprinos. Prema tome glavne determinante spolnih razlika u produktivnosti proizlaze iz društvene organizacije znanosti, na što bi trebalo obratiti pozornost u kreiranju hrvatske znanstvene politike.

Drugi, opsežniji dio knjige pod nazivom "Profesionalna etika kao obzor i iskustvo mladih znanstvenih naraštaja" razmatra profesionalnu etiku mladih znanstvenika. Autorica je ponudila kvalitetan uvid u područje i ocrtala domete i nalaze postojećih studija znanstveničke etike, ali je također ispitala i zahvatila profesionalne, spoznajne te socijalne norme i njihovo poštovanje u svakodnevnoj znanstvenoj praksi. Kako je istraživačka etika kod nas prvi put istraživana 1995. godine među eminentnim znanstvenicima, ponavljanje istraživanja na mladim znanstvenicima omogućilo je međugeneracij-

sku usporedbu profesionalnih vrednota istraživača. Sve češće teorijske spekulacije o normativnim promjenama u znanosti što se temelje na kapitalizaciji znanja, ekspanziji primijenjene znanosti te suprotstavljanju staroga (akademskog) i novoga načina proizvodnje znanja (primjenjivost, institucionalna heterogenost) i s njima povezanih etika nisu empirijski potkrijepljene. Ni rezultati ovoga istraživanja ne potkrepljuju tezu o novoj istraživačkoj etici, posve različitoj od akademske. No ipak određeni pomaci kod socijalnih normi prisutni su i upućuju na to da mladi znanstvenici manje značenje pridaju tradicionalnim akademskim vrednotama kolegijalnosti, zajedništva i autonomije, a više drže do profesionalnosti u odnosu na naručitelja istraživanja te do cirkuliranja istraživačkih informacija unutar kolegijalnih mreža. Također, nađena je i jasna diferencijacija profesionalnih vrednota i standarda koji proizlaze iz različitih znanstvenih i/ili disciplinarnih konteksta.

Znanstvena etika promatrana kroz dimenziju svakodnevnice profesionalne prakse pokazala je raskorak između profesionalnih vrednota i prakse, no taj raskorak ipak nije toliki da bi se moglo govoriti o istraživačkoj etici samo kao ideološkoj fasadi znanstvene profesije. Pritom autorica naglašava značenje involviranja znanstvene politike kao mehanizma koji bi trebao osigurati uvjete što će pogodovati održavanju visokih profesionalnih standarda.

Knjiga završava osvrtom na (ne)izvjesnu budućnost mladih znanstvenih naraštaja u Hrvatskoj, pri čemu neizvjesnost nije u nedostatku njihova stvaralačkoga potencijala, nego u volji kreatora znanstvene politike i znanstvenih elita da mladima osiguraju izvjesnu i poznatu profesionalnu perspektivu. Marginalizacija znanstvene djelatnosti i ostali nepoželjni učinci odvrćaju mlade od ulaska u znanost te im “olakšavaju” bijeg iz znanosti. Sve dok je stanje nepromijenjeno, vrijedi da “znanost možda i jest intelek-

tualna igra mladih, ali ona nipošto nije i njihova društvena igra”!

Ova knjiga Katarine Prpić jedna je od rijetkih studija koje se bave mladim znanstvenicima i njihovim položajem i perspektivom u hrvatskom znanstvenom sustavu te bi trebala biti nezaobilazno štivo svima koji o toj problematici žele doznati više. Treba istaknuti da je riječ o sustavnoj znanstvenoj analizi u kojoj se autorica ne zadržava samo na utvrđivanju činjeničnoga stanja, nego nastoji razmotriti i predložiti mjere za poboljšanje položaja mladih istraživača koje bi mogle poslužiti kao smjernice kreatorima hrvatske znanstvene politike.

Adrijana Šuljak

Prikaz

Branka Golub

Hrvatski znanstvenici u svijetu. Socijalni korijeni u prostoru i vremenu

Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2004., 215 str.

Svojom najnovijom knjigom *Hrvatski znanstvenici u svijetu* Branka Golub nastavlja dosljedno kvalitetno i opsežno izvještavati o nedvojbeno vrlo bitnom, ali na žalost često zanemarivanom, nedovoljno istraživanom, a nerijetko površno ili pak krivo prikazivanom fenomenu *odljeva znanstvenika*.

U svojoj znanstvenoj monografiji Golub se koristila podacima iz čak četiriju empirijskih istraživanja odljeva hrvatskih znanstvenika u inozemstvo, prikupljenih od davne 1986. godine do danas, iznoseći tako pregršt zanimljivoga materijala koji pruža uvid u razdoblje

kad je cijelo hrvatsko društvo doživljavalo epohalne i dramatične promjene. U istraživanju iz 1986. godine bili su ispitani hrvatski znanstvenici u inozemstvu, a u svim kasnijim istraživanjima, onima iz 1990., 1994. i 1998. godine, autorica je bila upućena na domaću istraživačku populaciju pa treba naglasiti da je stoga uglavnom istraživala samo potencijalni, ali ne i stvarni odljev.

U prvom dijelu knjige, naslovljenom *Znanstveničke (e)migracije*, kritizirajući nepostojanje izgrađene opće teorije migracija koja bi se bavila migracijama znanstvenika kao zasebnim i u mnogočemu jedinstvenim fenomenom, te uspjele objasniti tu pojavu na različitim razinama njezine pojavnosti, Golub čitatelja uspješno provodi kroz labirint teorija i teorijskih pokušaja koji su dali svoj doprinos izučavanju odljeva mozгова (*brain drain*). Kako autorica navodi, zanimanje za samo područje kulminiralo je u stručnoj literaturi šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća kao reakcija na sve veći udio visokoobrazovanih iseljenika u ukupnom svjetskom iseljensktvu. Sam pojam *odljev mozгова* komprimat je različitih pojmova u optjecaju kojima se željelo upozoriti i alarmirati širu i znanstvenu javnost na fenomen sve većega udjela obrazovanih i stručnih ljudi među migrantima koji napuštaju svoje, u pravilu nerazvijen(ij)e zemlje i odlaze raditi u svjetska središta. Teorijske pristupe autorica dijeli na dva osnovna, prvi koji tragajući za makrodeterminantama odljeva mozгова nalazi uporište u velikim društveno-ekonomskim razlikama između najrazvijenijih i nerazvijenih zemalja, te drugi koji objašnjenje odljeva mozгова nalazi na individualnoj razini ispitujući uglavnom motivacijsko ishodište.

U ovom poglavlju Golub također iscrpno tumači što su migracijska kretanja općenito te zašto se tretiraju kao društveni čin, ističe kulturološko značenje migracijskih kretanja, donosi detaljne opise migracijske zbilje, te povijesni presjek migracija s udjelom znanstvenika u pojedinom segmentu migracija, iznoseći za-

nimljive podatke o migracijama iz Hrvatske uz opise iseljeničkih odredišta. Procjenjuje se da je vrijeme najintenzivnijih odlazaka bilo između 1968. i 1973. godine kad je na rad iz Hrvatske u inozemstvo otišlo otprilike 244 tisuće hrvatskih građana, a za Hrvatsku je bila presudna 1974. godina jer se tada iseljensktvo podijelilo na radno (gastarbajtersko) i iseljeničko koje su činile obitelji visokoobrazovanih. Iako udjel znanstvenika i istraživača iz Hrvatske nije moguće točno utvrditi, može se ustvrditi da je *odljev* visokoobrazovanih bio nerazmjernan njihovoj ukupnom udjelu u stanovništvu.

Drugi dio knjige obuhvaća iscrpne istraživačke izvještaje četiriju u mnogočemu različitih istraživanja, kojima je zajednička namjera bila utvrditi osnovne čimbenike odljeva znanstvenika iz Hrvatske. Počevši od istraživanja znanstvene emigracije, provedenoga 1986. godine, autorica vrlo iscrpno prikazuje širi društveni kontekst iseljavanja hrvatskih znanstvenika u drugoj polovini prošloga stoljeća, kad je društvena stvarnost Hrvatske bila u sklopu socijalističke i federativne Jugoslavije, kad je glavni moderator društvene promjene bila jednpartijska i jednolinijska politika. Autorica nadalje navodi da je ta politika poticala antiintelektualnu tradiciju i klimu, ograničenu socijalnu mobilnost, nepotizam, petrifikaciju zauzetih položaja, afirmaciju egalitarizma i prosječnosti, periferan položaj znanosti, nizak stupanj ugleda znanstvenika, nizak materijalni standard znanosti i autarkičnost znanstvenoga podsustava. Svi ti politički obojeni čimbenici na znanstvenike su djelovali kao *push* faktori, a u kasnijim razdobljima kad je politički pritisak postao slabiji, ekonomska (ne)razvijenost društva u cjelini odigrala je istu ulogu.

U tim se okolnostima ne odlučuju svi znanstvenici na odlazak, a podastirući rezultate istraživanja iz 1986. Golub razotkriva da je uglavnom riječ o znanstvenicima kojima je matična obitelj imala viši obrazovni status, koji su bili urbanoga podrijetla, postizali iznimne uspjehe u

školanju i koji su imali rano znanstveno-profesionalno iskustvo. Dakle, riječ je bila o kvalitetnijim, sposobnijim i perspektivnijim pojedincima, zaključuje autorica. S obzirom na to da je istraživanje iz 1986. godine provedeno na uzorku znanstvenika u iseljeništvu, ono je omogućilo da se ispita njihov predemigracijski i poslijeemigracijski profesionalni status, te doznajemo kako su zemlju napuštale dvije skupine znanstvenika – istaknuti znanstvenici i neafirmirani mladi znanstvenici.

Obje su se skupine nakon dolaska u inozemstvo uspjele nametnuti kao ravnopravni sudionici u svjetskoj znanosti na što upućuje analiza njihova poslijeemigracijskoga profesionalnog statusa koji je uključivao znanstvenu kvalificiranost, produktivnost, istaknutost te materijalne uvjete. Iako su motivi iseljavanja, prema iskazima ispitanika, bili raznoliki, od političkih do ekonomskih i obiteljskih, u hijerarhiji motiva dominiraju ipak ponajprije profesionalni razlozi poput želje za boljim uvjetima rada, većom otvorenošću i pristupačnijim informacijama. Autorica zaključuje da razloge odlaska znanstvenika iz Hrvatske u to vrijeme treba ponajprije tražiti u znanstvenom podsustavu, a tek onda u gospodarskoj politici i situaciji.

Početkom devedesetih, tijekom tranzicijskoga razdoblja, posve očekivano nastupa i promjena u motivacijskoj strukturi znanstveničkoga odljeva, od specifičnoga k općemu obrascu. Intrinzičnu motiviranost orijentiranu na profesionalne razloge odlaska u inozemstvo kao što su znanstveno usavršavanje, stvaralaštvo i sl. potiskuju klasični egzistencijalni motivi odlaska. U skladu s promjenama motivacijskoga obrasca, 1990. godine emigraciji nisu više bili skloni samo oni najambiciozniji i visoko kvalitetni znanstvenici, nego i oni koji su se osjećali pritisnuti ekonomskim razlozima. Podatci pokazuju da su istaknutiji znanstvenici bili manje skloni iseljavanju u odnosu na one mlade koji su zauzimali marginalniji položaj unutar znanstveno-istraživačke

zajednice. Iako se ne može govoriti o iseljavanju najboljih, autorica naglašava da je riječ o potencijalno najboljima jer zbog njihove mladosti ne možemo procijeniti njihovu pravu znanstveničku vrijednost.

Istraživanjem iz 1995. godine obuhvaćeni su eminentni znanstvenici, a čak 85% njih izjavilo je da se u razdoblju između 1990. i 1995. susretalo s odlascima kolega i suradnika u svojim znanstvenim institucijama. Znanstvenici su u najvećoj mjeri odlazili u inozemstvo (*brain drain*), ali također i u neznanstvene djelatnosti (*brain waste*). S obzirom na to da su eminentni znanstvenici navodili od 6 pa sve do 40 slučajeva takvih odlazaka, moglo bi se reći da se zbila prava kadrovska devastacija nekih znanstvenih institucija.

Istraživanje iz 1998. godine zahvatilo je gotovo polovinu mlade znanstvene populacije. Dvije trećine znanstveničkoga pomlatka izjavilo je da razmišlja o odlasku iz Hrvatske, a poražavajući podatci svjedoče o tome da bi najveći dio njih bio spreman odustati od znanstveničke karijere kad bi im bio ponuđen bolji posao u zemlji (*brain waste*). Iako se ekonomski motiv odlaska našao na samom vrhu hijerarhije motiva što pokazuje njegovu uklopljenost u opći motivacijski obrazac migracija, ipak je izražena i snažna težnja mladih znanstvenika ka boljim uvjetima znanstvenoga rada i napredovanja, upućujući na vrlo specifičan znanstvenički otklon od spomenutoga obrasca. Autorica zaključuje kako je upravo nezadovoljstvo profesionalnim i društvenim stanjem koje prepoznaju i osjećaju mladi znanstvenici najvažniji *push* faktor njihova potencijalnoga odljeva.

Pri kraju knjige autorica pokušava procijeniti opseg stvarnoga odlaska znanstvenika u devedesetima na temelju iskaza ispitanika iz istraživanja provedenih 1995. i 1998. godine, te zaključuje da bi stvaran odljev znanstvenika iz Hrvatske mogao obuhvatiti otprilike 9% ukupne znanstveničke populacije. Što se tiče obilježja i strukturiranosti znanstvenika emi-

granata, riječ je uglavnom o odljevu mladih/mladih znanstvenika, kao i onih kvalitetnijih, obrazovanijih i kvalificiranijih. Znanstveno područje imalo je gotovo ključnu ulogu u konačnoj odluci o odlasku, te su najveći iznadprosječan gubitak u znanstvenicima u Hrvatskoj doživjele biomedicina i tehnika, a prosječan prirodoslovlje i biotehnika. To se stanje ponajprije može objasniti većom potražnjom svjetskih znanstvenih centara za visokoobrazovanim mladim istraživačima upravo iz tih područja. Autorica u zaključku naglašava da problem nastaje ako znanost, kao društvena grana ili djelatnost, postaje ili egzistira kao društveno nebitna te zbog tih razlika počne sama djelovati kao potisni (*push*) čimbenik, bilo u smislu *brain drain* ili *brain waste*. Također, problem nastaje ako se odlazi zbog ukupnoga lošeg društveno-ekonomskog stanja jer se tada ne napušta samo hrvatska znanost, nego se napušta i *brod* hrvatskoga realiteta. S nacionalnoga stajališta odlazak znanstvenika u inozemstvo, koji je u najvećem dijelu po svojoj strukturi odljev znanstveničkoga pomlatka, godinama je bio prevelik za zemlju veličine Hrvatske. Autorica misli da bi odljev ljudi iz hrvatske znanosti trebalo obeshrabrivati mjerama neke drukčije znanstvene politike, barem u onom dijelu koji se odnosi na gubitak znanosti same, odnosno napuštanje aktivnoga znanstvenog rada (*brain waste*). Tom cilju može pomoći samo podizanje materijalnoga standarda znanosti na stupanj koji osigurava primjerene plaće, ali i optimalne radne i istraživačke uvjete.

U Hrvatskoj danas, unatoč vrlo glasno izraženom interesu od strane Ministarstva znanosti, te nekih naglašeno medijski popraćenih pokušaja povezivanja s hrvatskom znanstveničkom emigracijom nema sustavnog uvida u odljev visokoobrazovanoga stanovništva iz zemlje. U tom sveopćem nedostatku podataka čak i o osnovnim sociodemografskim obilježjima hrvatske znanstveničke emigracije, u jeku primjene različitih reformi koje bi hrvatskom znanstvenom prostoru trebale osigurati povezivanje s većim, razvijeni-

jim i ekonomski neizmjerljivo nadmoćnijim europskim znanstvenim prostorom, knjiga Branke Golub velik je doprinos u pokušaju da se pojave kao *brain drain* i *brain waste* u Hrvatskoj što bolje rasvijetle, a potom možda pokušaju i učinkovitim mjerama destimulirati.

Marija Brajdić Vuković